

met és még az is jól esik, ha kacagó elragadtatásukban a köszönetről is elfelejtkeznek. De gondoljunk arra is, hogy nekünk is ilyennek kell lennünk: őszinte örömmel fogadni a menyeyi Atya ajándékait. Az apostolok mogorván eltanácsolták a zsvivaj-gó gyermeksereget, Jézus pedig magá-

hoz ölelte őket, s hogyne nevetett volna vissza a nevető kisdedekre. A nevetés, ha tiszta szívből jön: feloldódás. A közelgő ünnepeken keressük ezt a feloldódást szeretteink körében s méltó tanítványai leszünk a hálás élet-örömmel telt Istenembernek.

Eglis István

NAPLÓ

AZ ERKÖLCS ÉS A DOGMÁK címmel Gyurkó László tollából vitaindító cikket adott közre júliusban az *Új Írás*, s az októberi szám Vita-rovatában két újabb érdekes tanulmánnyal találkozunk, amelyek bírálják és kiegészítik Gyurkó megállapításait. Ez a vita nagyon érdekel bennünket. Nemcsak azért, mert keresztény erkölcsi fogalmakat is érint és mérlegre vet, hanem még inkább, mert egy világméretű szellemi tájékozódás kérdőjelei rajzolódnak ki benne. Az *Új Írás* nem véletlenül adott helyet Gyurkó cikkének s a belőle kibontakozó polemikának. A szocialista világ megnyilatkozásait figyelve, azt mondhatjuk, mostanában mindenütt égető kérdésként vetődik fel benne az erkölcsi alapelvek tisztázásának ügye, egyre sürgetőbb igényként jelentkezik annak az erkölcsi alapnak megtalálása, amely alkalmas a múlt lemérésére, a jelen és a jövő formálására. (Roppant érdekesek ebből a szempontból is a sokat emlegetett *Jevtusenko* nyilatkozatai és egyéb megnyilatkozásai.) Sok jeltől következtethetünk arra, hogy a körülöttünk épülő világ erkölcsi eszméinek vajudása és tisztulása folyik napjainkban, s ezt a folyamatot nem szemlélhetjük érdektelenül. Hisz mi is részei vagyunk ennek a körülöttünk épülő világnak, s úgy érezzük, van számára mondanivalónk — a *párbeszéd* szellemében, amelyet nem a tértő buzgóság vezet, hanem a közös igazságok meggyőző erejébe vetett hit.

Gyurkó az írásai és rádióelőadásai révén közismert *Dezséry* Lászlóval vitázik, de csak azért, mert — mint mondja — e népszerű moralista „morális felfogása megegyezik egy igen széles réteg erkölcsi nézeteivel”. *Dezséry*ben a polgári gondolkodásnak, az elavuló úri erkölcsnek képviselőjét látja, aki „holt erkölcsi dogmákat” akar műveivel életre kelteni.

A kérdés személyi vonatkozásaihoz nem vagyunk hivatottak hozzászólni. De figyeljük csak, miben látja Gyurkó a polgári és a proletár-, az idealista és a materialista erkölcs alapvető ellentétét! „A materializmus az erkölcs rúgóját kezdetől fogva az emberben kereste” — szögezi le, Spinozát idézve, és ezt az immanens felfogást az „érdek” etikájaként mutatja be. Az idealista etika viszont — folytatja Gyurkó — „megfosztja trónjától a boldogságot — vagyis az ember érdekét — és a kötelességet ülteti a helyére”. Az így jellemzett két erkölcsi fölfogás mérlege aztán a következőképpen alakul: „Minden olyan etika, mely nem az érdeket tekinti kiindulópontjának, s így a morált azonosítja valamiféle eszkézzel, akarva-akaratlanul okozója lesz az emberek érthető erkölcsellenességének.”

Ez az alapvetés a mi meggyőződésünk szerint mindkét vonatkozásában elhibázott. Az idealista etikán Gyurkó elsősorban vallásos erkölcsi fölfogást ért, márpedig ennek éppen nem a kötelesség az alapprincipiuma. Szent Tamás egyenest a boldogság útját keresi az erkölcsben, s az ő boldogságfogalma nem merül ki „a távoli, elérhetetlen jövő” — a mennyország — „ígéretésében”, mint Gyurkó gondolja. Igaz, hogy a boldogság végső beteljesedését ő is — mint minden keresztény — a túlvilági üdvösségben látja, de világosan kimondja, hogy „az ember valamiképpen már ebben az életben is részesülhet a boldogságban”, s ezt a megállapítását a zsolttár szavához kapcsolja: „boldogok, akik bűn nélkül járnak útjukat, akik az Úr törvényének nyomán haladnak” (118, 1).

Gyurkó álláspontja, mellyel a „kell” erkölcsanát elutasítja, ilyenformán semmi esetre sem érinti a vallás-erkölcsöt, legföljebb Kant és a kantkövető értékbölcselek etikáját, s esetleg a primitiven (nem is igazán !) vallásos emberek életbölcseletét. Aki az erkölcsben csak kényszerítő köteleességek halmazát látja, s nem a boldog élet, a „megkezdett” örök boldogság útját, az nem gondolkodik vallásosan. *Sesztov*, a nagy orosz egzisztencialista a modern emberiség legjellegzetesebb és letragikusabb tévedését épp abban látja, hogy „mind-abból, ami az embereket Istenhez kötötte, a mai ember számára csak az „ezt kell tenned” marad meg. Isten maga, sok ember számára régen nem létezik, de az „ezt kell tenned” túlélte Isten!”.

Vessünk azonban egy pillantást a mérleg másik serpenyőjére is! Nehéz egyetérteni azzal a megállapítással is, amely a materialista, helyesebben marxista erkölcsöt aszkézis nélküli morálnak hirdeti. *Huszár Tibor* az *Új Írás* októberi számában nagyon helyesen állapítja meg, hogy ezzel a tétellel Gyurkó „visszakanyarodik az antropologizmus álláspontjához”. A marxista erkölcsan valóban az érdekek erkölcsana (amint a keresztény morál is a boldogság morálja), de nem a közvetlen érdekek rabszolgaságát hirdeti, hanem ismeri az érdekek rangsorát, s vallja, hogy magasabb érdekek kedvéért sokszor le kell mondani közvetlen érdekek szolgálatáról. *Huszár* is hangsúlyozza, hogy „az erkölcsi követelmények teljesítése bizonyos helyzetekben igenis önfegyelmet, akaratot és önfeláldozást követel”. Valóban: önfegyelmet, akaratot, önfeláldozást, vagyis aszkézist. Enélkül nincs erkölcs, mert az erkölcs ott kezdődik, amikor az ember valamilyen magasabb érdekek irányítása alá rendeli cselekedeteit — olykor óhatatlanul ellenszegülve a közvetlen érdekek parancsainak.

Megnyugtató, hogy csaknem szóról szóra ugyanezt írja *Huszár Tibor*, Gyurkó marxista kritikusa is. Bár ő magasabb érdekek helyett társadalmi érdekről beszél, de a „társadalmi érdekek”-ben nem nehéz a közjó klasszikus fogalmának rokonára ismernünk. A „társadalmi érdekek” elsősorban nem azért magasabbrendű a magánérdeknél, mert a közösség előbbrevaló az egyénnél, hanem mert a közjó érdeke, érdeke az egyesnek is, mert a közérdek valójában magánérdeknek is a legfontosabb. Ez a megfontolás igazít el a társadalmi és az egyéni érdekek ütközésekor, és ez vezeti be az aszkézis gondolatát a kommunista erkölcsbe is anélkül, hogy azt érdekek-morálból köteleesség-etikává tenné.

Gyurkó *Illyés* Gyulát idézi, mikor arról beszél, hogy a mai tömegek erkölcsi világképéből kikopik a vallási motiváció. Hadd idézzünk mi a tehetséges fiatal költőnek, *Győre Imrénének* legújabb kötetéből!

*Ne higgyétek, hogy könnyű volt,
nem éled meg könnyen a holt,
s ekével összeszaggatott
földben is fájnak a magok,
a csíra burkokat repeszt,
bolond, ki meg nem érti ezt;
a nyügtelenség hogy kötöz,
a súlytalanság hogy bogoz,
a súlytalanság ronda súly,
nem rágsz: a fogad olvasul.
Az ember mindennel kikezd,*

*bolond, ki meg nem érti ezt,
míg felnő végül, szóltalanul
magába nézni megtanul
hogy önként és készségesen
testére vas-ruhát vegyen,
és megtanulja — lassan, ó —
hogy kéz s a láb mire való,
bár százszor lázad ott belül
s régi magához menekül,
nyügtét nem adná semmiért,
de mint szárnyal, repülni kél.*

Szeretek olvasmányaim margójára szentfrási „párhuzamos helyek”-re utaló jeleket jegyezni. E mellé a vers mellé a klasszikus szentpáli helyek kíváncsoknak a bennünk lakó két emberről, régi és új ember küzdelméről. Mit bizonyít ez? Hogy *Győre Imre* költészetét keresztény „dogmák” ihletik? Világért sem! Egyszerűen azt, hogy az a belső tapasztalás, amelyet Szent Pál leír, nem kizárólagosan keresztény élmény, hanem minden erkölcsi élet ősi és folyton újuló valósága, mert nincsen erkölcs küzdelem, fájdalom és „nyügt”: kereszt — vagy „vas-ruha” nélkül.

De idézhetnénk *Illyés* Gyulát is: a *Mint a darvak* című emlékezésében írja ezeket a sorokat: „A szenvedés valóban nemesít, ma már egyedül csak az nemesít, ezenkívül élesíti az elmét, fogékonyabbá tesz a tapasztalaton túli (ki-

emelés tölem) fogalmak iránt. Ki tapasztal ma önfeláldozást, minden érdektől mentes szeretetet? A szegények igen kevés törekvéssel és szerencsével rengeteg önfeláldozást és egyenességet ízelhetnek, becsületet és hűséget érzékelhetnek, a szeretet melegéből kaphatnak étvágygerjesztőt. Az ember ezen a kosztos nő emberré, ettől edződik arra a legnagyobb próbára, hogy nyugodtan fogadja a halált... A szegénység állapotát el kell hagyniok a szegényeknek, anélkül azonban, hogy sajátos lelkületüket lényegében kicserélnék, anélkül, hogy a gazdagok sajátos lelkületét vennék fel."

Szentírási párhuzamokról volt szó: ezek mellé a sorok mellé egyenest a Hegyi beszéd kívánkozik párhuzamos helyül. Ismét hangsúlyozom: nem mintha Illyés keresztény volna, vagy mintha a Hegyi beszéd szavai egyszerű emberi bölcsességet mondanának el, hanem mert mind a két szöveg ugyanegy ősi és folyton megújuló emberi tapasztalásra appellál, — hogy minden erkölcsös magatartásnak sarkallója épp a lemondás, az *önfeláldozás* (ez Illyés szava!), a *lelki szegénység* (ez az evangélium szava!), vagyis az, amit a keresztény hagyomány *aszkezisnek* nevez.

Gyurkó elvi megállapításait a nemi erkölcs gyakorlati kérdésének újszerű megvilágításában gyümölcsözteti. Nagyon örülünk, hogy ezen a téren sem nekünk kell vitába szállnunk vele, hanem marxista szerző tollából kapott hivatott bírálatot. A vitaindító tanulmány programja mögött, mely „az állati szintre redukált, a pillanat gyönyörére törő egyszeri nemi aktus jogát követeli”, S. Nyíró József fedezi föl (megint az *Új Irás* októberi számának lapjain) „az önző, egocentrikus férfi tömény individualizmusát”. S. Nyíró József Lenint idézi: „Az önuralom, az önfegyelem nem rabszolgaság még a szerelemben sem.” És végkövetkeztetésként igen figyelemreméltó mondatokat fogalmaz: „Ma az ember legfőbb értékmérője a munka, s a nők előtt is megnyílt az út a társadalmi tevékenység minden területére. Minden feltétele megvan tehát annak, hogy a szerelem — két ember őszinte, szenvedélyes és a nemiséget is magába foglaló kölcsönös vonzalma — beteljesüljön. A beteljesülés pedig, ha a szerelem valóban szerelemként értelmezzük, bárhogy csürjűk-csavarjuk a dolgot, mégis az örökre együtt jertében való szövetkezés utódok nemzésére, a családalapítás (amelyet a szocializmusban is a házasság formál meg jogilag), nem pedig a *szerelemi viszony*.”

Hogyan jut el ide, ehhez a keresztény fölfogással oly hibátlanul egybecsengő követelményhez? A Huszár Tibor által megvédelt elv: a társadalmi érdek magasabbrendűségének nevében. Ismét Lenin szavával utasítja el a „pohár-víz” elméletet, amely az ember szekszuális vonatkozásait teljesen fiziológiás alapon kezeli és az éhséggel vagy a szomjúsággal egyformának tekinti. „A szerelem — a nemi étellel egyetemben — társadalmi jelenség” — mondja — s olyan szépen rajzolja a szerelem hivatását és felelősségét, hogy mondatai idekívánkoznak: „A szerelem sokkal több, mint jogalap a szeretkezésre — mindenekelőtt annak a vágnak a beteljesülése, hogy boldoggá tegyünk azt, akit szeretünk. A kötelesség, a felelősség, az áldozat, az odaadás, a ragaszkodás, a hűség, az őszintetés, a barátság, az őszinteség, a kölcsönös segítség fogalma nélkül nincs szerelem.” Petőfi Sándor leckéje jut az eszünkbe:

*Süldő poéták, bikficek,
ugyan ne csiripeljetek
a szerelemről!...
Tudjátok; melyik fán terem,
milyen madár a szerelem?"*

Nem idézhetjük az egész „Mi a szerelem?” című költeményt. Tessék elolvasni, ha valaki nem emlékeznék reá: ugyanazt mondja, amit S. Nyíró, és a keresztény erkölcsstan. S a kicsengése is egészen meglepő:

*s ha feleségünk tán szeszélyes,
magunkat szabni szeszélyéhez,
hogy már ha kell örömtelennek
lenni egyik vagy más életnek,
mienk legyen örömtelen...
Lássátok, ez a szerelem!*

Mi más ez, ha nem az áldozat, a lemondás, az aszkézis parancsa ismét? S mi az a boldogság, amely lemondásban, áldozatban, aszkézisben is boldoggá teszi azt, aki elsősorban nem a maga boldogságát keresi, hanem azét, akit szeret? Mi más, ha nem az „úton járók” boldogsága, amelyről a zsolttáros nyomán Szent Tamás beszél. Azoké, akik büntelen járnak az élet útján, büntelen: vagyis — keresztény értelemben — Isten törvénye szerint, vagy Istenhez igyekezve. Isten törvénye, melynek megtartásától hitünk szerint boldogságunk függ, elsősorban nem parancsként, hanem a természet szavának magától értődő egyszerűségével irányít bennünket.

Végezetül még két kérdést. Az előzőkből úgy látszhatik, hogy Gyurkó cikkében csak negatívumokra találtunk. Ez nincs egészen így. A vitaindító tanulmányban mi annak a törekvésnek megnyilatkozását látjuk, mely a marxista erkölcsi felfogás keretei közt újra kívánja fogalmazni az egyén és közösség, az egyéni és a társadalmi érdek viszonyának kérdését. Ez a kérdésfelvetés jogosult, sőt a marxista erkölcsstani problematika egyik legizgalmasabb és legtöbbit vitatott kérdése. Nem lehet azt állítani, hogy a társadalmi érdek mellékes volna az egyén érdeke mellett, vagy alacsonyabbrendű volna annál. De tisztázni kell azt, hogy a társadalmi érdek nem fordulhat gyökerében az egyének érdeke ellen. Bevezetőben Jevtusenkö nevét említettem. Erre a kérdésre vonatkozólag hadd idézzek tőle néhány sort: „En olyan kommunizmust akarok, amelyben mindenfajta egyéniség kivirágzik. Hiszem, hogy a kommunizmusnak ilyennek kell lennie, hiszek abban, hogy sok a jó ember és hogy az emberek igen sokban különböznek egymástól.” A társadalmi érdek tehát kívánhat áldozatot, ha úgy tetszik: aszkézist az egyéntől (épp ezért lehet erkölcsi principium), de nem metszheti ketté az egyéniséget, az egyes ember saját boldogság-igényét. Ez az, amit Gyurkó helyesen lát, de nem szerencsésen fogalmaz és próbál védeni.

A másik — s legutolsó — kérdés talán szintén fölmerül az olvasóban. Ha ilyen sok elemben megegyezik a keresztény erkölcsi fölfogás nem vallásos alapon nyugvó erkölcsi rendszerekkel, például a marxista etikával, mi a keresztény erkölcs megkülönböztető jellegzetessége? Az, hogy a keresztény felfogás az erkölcsi életet nem csupán egy, a közvetlen érdeknél magasabbrendű célnak fényében látja és éli, hanem a végső célnak, Istennek szerelmében. A keresztény erkölcs is érdek-morál nem a személytelen „kell”, vagy üres túlvilág-ígéretnek rabszolga-erkölcse. A keresztény erkölcs egy nagy szerelemnek odaadásában izzik, s ez az izzás áldozatot, aszkézist kíván, mint minden szerelem, de nem hárítja el az emberi értékek, érdekek gazdag hálózatát, hanem inkább értelmet és súlyt akar adni nekik, rendet kíván kialakítani közöttük. Megismerni és szeretni Isten: benne és érte az embert és a világot — ez a keresztény élet célja és törvénye, s ennek útján lel a keresztény ember úti-társra azokban, akik a maguk módján hűségesek a valósághoz.

(Tótfalusi István)

HÚSZ ÉVES AZ ATOMKORSZAK. Húsz évvel ezelőtt, 1942. december 2-án kezdett el működni Fermi vezetésével az első atommáglya Chicagóban. Új, hatalmas energia-forrás jelentkezett ezzel az emberiség életében. A jövőendő nemzedékekre való hatását tekintve a technika történetének egy eseménye se hasonlítható vele össze.

Born, a Nobel-díjas atomtudós egyik előadásában arról beszél, hogy az ember rendelkezésére álló energia az egyik hatalmas történelemformáló tényező. Ebből a szempontból az emberiség történetét két nagy korszakra lehet osztani. Az első Ádámtól a mai napig tart, a második a jelenkortől a távoli jövőig játszódik majd le. A döntő mozzanat, hogy az emberiség áttért a Naptól származó energiáktól a tisztán földi eredetű energiákhoz. A Föld mintegy nagykorúsította magát.

A kezdetleges ember egyedüli erőforrása az izma volt, nagy a fejlődés innen az atomerőig. A nagyságban kívül más érdekes ellentét is van a kétféle energiaforrás között. Az izmokban, az élő organizmusban lejártszódo folyamat nagyon bonyolult, máig sem tisztázták teljesen. „Egy kiváló biológus mondta nekem, — beszél el Born —, hogy véleménye szerint, ha sikerülne a technikának utánozni

az izmokban lejátszódó folyamatot, ez a teljesítmény egyenrangú lenne az élő anyag mesterséges előállításával". Ezzel szemben már évtizedek óta ismeretes volt az atomenergia felszabeditásánál lejátszódó folyamatok elmélete, de az izomeróvel ellentétben nem sikerült ennek gyakorlati megvalósítása. *Rutherford*, az atommag felfedezője, az atomkutatás atyja, 1937-ben még abban a meggyőződésben halt meg, hogy soha se válik lehetségessé az atommagokban rejlő szörnyű nagyságú energiák nagyarányú felszabeditása. „Aki azt hiszi, — mondotta —, hogy az atomenergiát gyakorlatilag fel lehet használni, az a Holdban él”. Pedig alig múlt el egy év a halála után, és *Hahn* 1938-ban felfedezte az urán atomok neutronok által létrehozott hasadását, s ezzel megnyitotta az utat az atomenergia gyakorlati felhasználása felé.

Mindenesetre még hosszú volt az út a jelenség technikai alkalmazásáig, s ez talán évtizedeket kívánt volna, ha meg nem látják a dolog katonai jelentőségét. Így azután öntötték a kísérletek céljaira a dollármilliókat, sőt milliárdokat. Nem azért, hogy az atomenergiát békés célokra lehessen használni, hanem hogy elkészüljenek az atombombák. A katonai alkalmazás, Hiroshima és Nagasaki emléke vet sötét árnyékot az atomkorszak megszületésére.

Az első gyakorlati eredmény Fermi nevéhez fűződik. 1938. december 10-én osztotta ki V. Gusztáv svéd király az irodalmi és fizikai Nobel-díjakat. Az első *Pearl Buck*, a kínai történeteiről ismeretes írónő kapta, a másodikat Fermi olasz tudós. A megokolás szerint azért, mert neutron bombázással új elemeket állított elő és felismerte, hogy milyen nagy jelentőségű a neutronok lelassítása. Ez a második, jelentéktelennek látszó mondat döntő fontosságú lett a továbbiakban.

A Nobel-díj elnyerése nagyon jókor jött a Fermi családnak. 1938. július 14-én adta ki Mussolini a *Manifesto della Razza*-t, amely kimondta, hogy zsidók nem tartoznak az olasz fajhoz. Így Ferminek felesége származása miatt nagy kellemetlenségekre kellett előkészülnie. Nagy szerencsét jelentett ezért a Nobel-díj, mert lehetőséget adott a tudósnak, hogy a díj átvételére családjával együtt előbb Svédországba, majd onnan Amerikába utazhassék. Az amerikai vízum megszerzéséhez ugyan még át kellett esni egy gyerekes formaságon. Feleségének visszaemlékezése szerint, mikor már az előírt orvosi vizsgálattal végeztek, bejött a szobába egy nő, és Fermi szellemi egészségének megvizsgálására két kérdést adott fel neki: „Mennyi 27 meg 14, s még: mennyi 27 osztva 2-vel.” A Nobel-díjas tudós mindkét kérdésre meg tudott felelni, így mint szellemileg ép, megkapta az engedélyt, hogy az Egyesült Államokba utazhassék. 1939 jan. 2-án érkezett meg családjával együtt és New Yorkban a Columbia egyetemen kapott állást.

Az atomenergia felszabeditása felé a következő lépést Einsteinnek Roosevelt elnökhöz intézett levele jelentette 1939. augusztusában. Azt írta: „Fermi és Szilárd (az utóbbi magyar ember) új munkája alapján azt lehet várni, hogy a közel jövőben az uránium elem új és fontos energia-forrás lehet. Az utolsó négy hónap folyamán valószínű lett, — Joliotnak Franciaországban, meg Ferminek és Szilárdnak Amerikában végzett kísérletei alapján —, hogy láncreakciót lehet létrehozni az uránium nagy tömegében, ami által nagy energiát és egy, a rádiumhoz hasonló elemet (plutónium) lehet termelni. Ez az új tünevény bomba készítésére is lehetőséget ad.” Egyúttal felhívta a figyelmet a veszélyre, ami előállna, ha Németország megelőzné ebben Amerikát. A levél hatására az amerikai kormány folyton növekvő segílyt adott Fermiéknek kutatásaikhoz és három év munkájával el is értek a döntő eredményhez.

Amikor a neutron eltalálja az uránium atommagját, s az kettéhasad, ezzel együtt újabb neutronok is lépnek ki belőle. Ezek megint újabb atomokat hasítanak ketté, s ez így tovább folytatódik, kialakul a láncreakció. De hogy ez bekövetkezhessék, előbb két nehézséget kellett legyőzni. A természetes uránium kétféle atomfajtaból tevődik össze, a 235 és 238 atomsúlyúból. Csak az első fajta hasad ketté a neutronok hatására, s ennek mennyisége az egész tömegnek csak 14. ed része. A hasadáskor felszabaduló neutronok csak ebből lépnek ki, és ezek egy része is kirepül a levegőbe, vagy más atomok nyelik el őket, mielőtt újabb uránium atomot tudnának elhasítani. Ezért csak nagyon

tiszta anyagokat lehetett használni, s az urániumból elég nagy mennyiség kellett, hogy a neutronok nagy része ne tudjon kirepülni belőle. Ugy mondják, el kell érni a kritikus nagyságot, de hogy ez mekkora, azt senki sem tudta pontosan, csak az elmélet adott némi útmutatást. A másik nehézség az volt, hogy az uránium hasadásakor kiszabaduló neutronok igen gyorsak, ilyenek pedig nem jöhetnek az atom hasítására. Fermiék az uránium közé elhelyezett grafit réteggel fékeztek le őket.

Az utolsó időben a chicagói egyetemen folytatták a legnagyobb titokban egy 9 méter széles, kétszer olyan hosszú és 8 méter magas teremben. Fermi felesége *Atoms in The Family* című könyvében eleven képet rajzol a sorsdöntő 1942. december 2-án lezajló eseményekről. Az uránium és grafit rétegekből felépített atommáglyát gömb alakra terveztek, de építés közben rájöttek, hogy már előbb elérik a kritikus nagyságot, ezért a gömb felső része lapos maradt. Itt foglalt helyet a háromtagú „öngyilkos brigád”, amint tréfásan nevezték őket, bár tekintetbe véve, hogy még soha ki nem próbált szörnyű erőkről volt szó, a tréfának volt egy kis komoly magja is. Az volt a feladatuk, hogy folyékony kadmiummal áraszták el a máglyát, ha az a kívánatosnál gyorsabban kezdene működni, s a robbanás veszélye állna fenn. A kadmium ugyanis igen erős mértékben nyeli el a neutronokat, s így a láncreakciót lefékezi. A jelenlevők — hivatalos emberek, tudósok, egy iparvállalat vezetője — az erkélyen foglaltak helyet. Csak egy fiatal fizikus, G. Weil állott lenn a máglya előtt, hogy az abba belenyúló kadmium rudat Fermi utasítása szerint szabályozza. A kísérlet már kora reggel megkezdődött és egész napon át tartott. Nagy csendben kezdett Fermi beszélni. „A máglya még nem működik, mivel ott van belsejében a kadmium rúd, amely elnyeli a neutronokat.” Amikor intésére Weil egy kissé kijebb húzta a rudat, Fermi elmagyarázta, hogy az automatikus szerkezettel áll kapcsolatban. Ha a kifelé húzás után a reakció erősebb lenne a vártnál, akkor a rúd magától visszacsúszna a máglyába. Rámutatott egy műszer írószerkezetére, amely a meginduló neutron sugárzás erősségét írja állandóan egy papírszalagra. Amikor a rudat kifelé húzták, a sugárzás erősödött, a rajzolt görbe felfelé emelkedett, de utána újra vízszintes lett. Ezt újra meg újra megismételték, Fermi mindig előre megmondta, meddig kell majd emelkedni a mutatónak, s az eredmény mindig igazolta az elméletet. Múltak az órák, de a nézők érdeklődése nem csökkent. Rövid ebédszünet után folytatták a kísérletet, és 3 óra 20 perckor Fermi újabb parancsot adott Weilnek, hogy húzza ki még egy lábnyival a szabályozó rudat és hozzátette, hogy most már megkezdődik a láncreakció. Csakugyan, a rúd kihúzása után a mutató már állandóan felfelé tartó görbét rajzolt, amit még 28 percen át megfigyeltek.

A történet vége az lett, írja Ferminé, hogy *Wigner*, a magyar atomfizikus, egy palack Chiantit ajándékozott Ferminek. Mindnyájan ittak belőle a sikeres kísérlet és kísérletező tiszteletére, és a palack külső borítékjára ráírták nevüket. Ez az egyedüli írott okmány arról, hogy kik voltak jelen a történelmi jelentőségű kísérletnél.

Egy kis anekdóta fűződik a palack sorsához. *Al Wattenberg* vitte magával, s mivel a máglya tízéves jubileumára nem tudott személyesen elmenni, postán küldte el. Hogy baja ne essék, 1000 dollárra biztosította az üres palackot. Ezt az újságírók kiszimatolták és megírták. Ennek az lett a következménye, hogy néhány hónap múlva Fermi és néhány más jelenlevő fizikus egy-egy láda Chiantit kapott ajándékba. A bőkezű borkereskedő megköszönte az ingyen reklámot.

Fermi sikeres kísérlete után a jelenlevő *Compton* Nobel-díjas amerikai fizikus a következő szavakkal jelentette az atomkutatás egyik vezetőjének, *Conant*-nak telefonon az eredményt: „Az olasz hajós megérkezett az Új Világba,” „És hogyan viselkedtek a benszülöttek”, kérdezte *Conant*. „Nagyon barátságosak voltak”, hangzott a válasz.

A máglya működése közben nemcsak energia szabadul fel, hanem új anyag is keletkezik az urániumból. Ez a plutónium, amely alkalmas atombomba készítésére. A háború alatt persze csak ez számított. A háború után azonban

megindult a munka az atomenergia békés felhasználására. P. A. Petrov 1958-ban az atomreaktorokról szóló könyvében így számolt be erről: „A világ első ipari atomerőművét a Szovjetunióban állították üzembe. 1954. június 27-én. Röviddel az indulás után az erőmű 30.000 kilowatt hőteljesítmény mellett 5000 kilowatt elektromos teljesítménnyel dolgozott. 550 kg uránium van benne, de míg természetes állapotban ebben csak 4 kg 235-ös atomsúlyú uránium lenne, ezt megnövelték 28 kg-ra. A máglya 1958-ig több mint három éven át zavartalanul dolgozott (azóta is), napi szükséglete 31 gr uránium.

A USA-ban — Petrov szerint az Arco reaktor kísérleti telepén 1951 decemberében adott elektromos áramot a máglya, de hőteljesítménye csak 1400 és elektromos teljesítménye 170 kilowatt volt. 1956-ban Angliában, Calder Hallban már nagyarányú atomreaktor kezdett működni, elektromos teljesítménye 46.000 kilowatt volt. Ezt azóta is erősen fejlesztették. Amíg ugyanis a Szovjetunió és az USA bőségesen tud még használni olcsó szénen áramtermelésre, addig Angliában már nehézségek jelentkeznek. A Nobel-díjas J. Cockroft 1962. augusztus 29-én Manchesterben tartott előadásában azt mondta, hogy mivel az elektromosság fejlesztésére szükséges 60 millió tonna szén, szükséglet a hetvenes évekre valószínűleg 180 millió tonnára nő, s valószínűtlen, hogy 100 millió tonnánál több szén áll majd rendelkezésre, azért szükséges lesz, hogy az 1968-ra előirányzott 5 millió kilowattot az atommáglyák teljesítményében a hetvenes években jelentősen felülmúlják:

A uránium hasadásán alapuló atommáglyák mellett az utolsó években a hidrogén atomok egyesülésén, fúzióján alapuló energia források megvalósításán is sokat fáradoznak. Bár a szovjet, angol, amerikai tudósok fej-fej mellett dolgoznak a nagy feladatokon, gyakorlati eredmény még nincs. Csak pusztításra tudják a fúziós energiát a hidrogén bombában használni.

Említettük a bevezetésben, hogy az atomkorszakban a Nap energiájának felhasználásáról áttértünk a földi atomok energiájára. De azért természetesen a Nap is fontos energiaforrásunk marad. Az orosz Joffe megállapította, hogy egyetlen nap alatt a Nap annyi energiát sugároz a Földre, ami közelítőleg egyenlő azzal, ami az idők kezdete óta a Földön szén, olaj és víz energiája alakjában felhalmozódott. Csak az a baj, hogy ennek csak elenyésző részét hasznosítjuk. Ezért fáradoznak ma is a tudósok — különösen a Szovjetunióban —, hogy ezen a helyzeten javítsanak.

Kétségtelenül lehet arra számítani, hogy az emberiségnek a jövőben folyton növekvő mennyiségű energia áll majd rendelkezésére. Így az emberekre gond nélküli jövő várhat. Csak az a baj, hogy ezeket a hatalmas energiákat nemcsak építésre, hanem pusztításra is fel lehet használni. Így az emberiség jövő sorsa attól függ, hogy mennyire lesz eredményes a munka, amit szerte a világon a béke megőrzésére fordítanak, s mennyire talál meghallgatásra az imádság, amit ezért az egész földön elmondanak. (Holenda Barnabás)

NEGYVEN ÉVE KATOLIZÁLT CHESTERTON. „Ha az emberek azt kérdezik tőlem: Miért csatlakozott Ön a katolikus egyházhoz? — számukra az első lényegbevágó, bár leegyszerűsített válaszom: Hogy megszabadulhassak bűneimtől. Meggyőződésem ugyanis, hogy nincs más vallás, mely a valóságot hirdeti, midőn a bűnöktől való szabadulásról beszél.” Ezekkel az egyszerűen hangzó és mély meggyőződésből fakadó szavakkal magyarázza meg G. K. Chesterton *Autobiography*-jában (önéletrajzában) azt a lelkeben lejátszott több évtizedes folyamatot, melynek eredményeképpen negyven esztendővel ezelőtt a katolikus egyházba lépett.

Chesterton önéletrajzát akkor olvastam újra végig, midőn a posta egy az *Image Books* gondozásában megjelent kis könyvet kézbesített számomra. A gyűjteményes mű címe *The Man who was Chesterton*. Akik csak kissé is ismerik Chesterton irodalmi hagyatékát, e cím láttán azonnal eszükbe jut egyik regénye, a *The Man who was Thursday* (Az ember, aki Csütörtök volt). Míg azonban a chestertoni írásmű valóban fel is tárja „Csütörtök úrnak” rejtelmes életét, e kis gyűjtemény csak igen keveset nyújt abból, „aki Chesterton volt”. Nem tesz mást, mint legjobb esszéit, rövid történeteit és verseit szedi cso-

korba s adja az olvasóknak. Bár kétségtelen, hogy ezzel Chestertonnak fróilag egyik legerősebb oldalát mutatja be, adós marad azzal amiben Chesterton több volt, mint esszéíró vagy költő. Pedig több volt, akár művészi, akár emberi arculatát nézzük is.

Hazájában, Angliában már életében is rendkívül népszerű volt. Külsejét tekintve igazi „Cyclops Bébi”, gyermeki lelkületű óriás. Bernard Shaw írja róla, hogy „felső testével egészen kívül esett a vele beszélgetők látóhatárán”. Arcán mindig gyermekien őszinte mosoly, fején széles karimájú szalmakalap, hátán pedig hatalmas köpeny. Szórakozottsága és vidámsága, a bűnügyek iránt érzett kamaszos érdeklődése, a kocsmákról zengett dicsérete szinte alig teszik hihetővé, hogy hosszasan vissza tudott vonulni a világ zajától s csendben Aquinói Szent Tamás tanításában mélyedt el. A nagyképű, tudományukat sejtlemesen fitogtató embereket egyszerűen kinevette. „Olyan könnyű ünneplésnek lenni — mondotta —, de milyen nehéz játékosnak, könnyednek”.

1874-ben született Kensingtonban. Apja szigorú unitárius szellemben nevelte. A rideg légkört francia származású, melegszívű édesanyja tette elviselhetővé. Öccsével, Cecillel együtt tőle örökölte a franciás szellemességet és világlátást. Írói működését a „Daily News” hasábjain kezdte. Írásaival hamarosan kihívta egy sor korabeli politikus és iparmágnás neheztelését, amiért az elnyomott bürok vagy épp a kizsákmányolt kisemberek érdekében szót emelt. Már egészen korán felismerte és hirdette is a társadalmi kérdések megoldásának szükségességét.

A keresés, és az igazság kutatása voltak jellemző tulajdonságai kora ifjúságától kezdve. Első igazi nagy élménye Hilaire Belloc-kal való személyes találkozása volt. Az akkor már neves író ismertette meg vele és Cecil testvérével a katolikus vallást. Öccse már 1912-ben katolizált. Az igazság utáni szenvedélyes kutatásait maga Chesterton illusztrálja *Orthodoxy*-jának (Igazságot!) kezdetén. Sokszor támad az az ötletem — írja, hogy regényt írok arról az angol vitorlázóról, aki egy kissé elvétve az irányt, fölfedezné Angliát abban a hitben, hogy egy új szigetet fedezett fel”. Szellemi bolyongásaiban tulajdonképpen vele is ez történt. Elindult, hogy felfedezzen egy minden kérdésére magyarázatot adó tant s miután alaposan áttanulmányozta az „új és érdekes tanítást”, rádöbbedt, hogy újra felfedezte a katekizmust.

Belloc és Cecil ösztönzésére nem topogott egy helyben, hanem mind mélyebben merült el a hit világának problémáiban. Hivatalosan ugyan csak 1922-ben katolizált, lelkének mélyén azonban már régebben is az volt.

Lelki és szellemi fejlődésében — bármilyen vázlatosan is vizsgáljuk azt — nem hagyhatjuk figyelmen kívül John O'Connor atyának, a későbbi Father Brown történetek ihletőjének és Ignace Rice bencés atyának szerepét. Ők vezették be az egyház történetének részletes ismeretébe s adták kezébe Szent Tamás műveit is. Ez utóbbi eseményt regisztrálja, midőn ezeket írja: „Eddig azt hittem, bölcselő vagyok, most látom csak, hogy Szent Tamás nélkül gyerekes játékot űztem.”

Chesterton katolizálása nem nélkülözi a drámai előzményeket. Már 1915-ben bizalmasan közölte szűk baráti körével elhatározását, de nem sokkal azután súlyosan megbetegedett. Közel három hónapig feküdt öntudatlanul. O'Connor atya, figyelembe véve előző kijelentéseit a betegek szentségében is részesítette. Gyógyulásáért akkor az egész angol katolikus társadalom imádkozott. Lassan megerősödött, midőn pedig egészsége teljesen helyreállt — 1922. július 30-án — hivatalosan is a katolikus egyház tagjai közé lépett. Felesége együtt vívta meg vele a lélek harcát s nem sokkal később ő is katolikussá lett.

Egy évvel 1936-ban bekövetkezett halála után jelent meg Chesterton *Önéletrajza*, mely kétségtelenül kulcshelyzetet foglal el irodalmi munkásságában. Megértéséhez nem kisebb kortárs, mint Gabriel Marcel írt „kommentárt” (*En marge de l'Autobiographie de G. K. Chesterton. Vie Intellectuelle 1937. II.*) Chesterton maga szerényen csak annyit „magyaráz” önvallomásáról: „Mikor egyes írók életrajzát megírtam, könnyedén átsiklottam az aprólékos történeti adatok fölött. Ki vagyok én, hogy pontosabb életrajzi adatokat érdemelnék,

mint Dickens vagy Chaucer? Káromlásnak tartanám, ha magamnak megadnám azt, amit Szent Ferentől és Szent Tamástól megtagadtam.” A lényegről azonban sohasem felejtkeznek el s mindig hangsúlyozni igyekeznek, ami élettapasztalásában, lelki fejlődésében lényeges.

Chesterton az Autobiography egyik legnagyobb fejezetében, ahol kicsinyben egész oeuvre-jét felfedezhetjük, kifejti a határvonalak, az érintkező pontok iránt érzett vonzalmát, mely annyira jellemzi gyermekien nyílt képzelését s melyet bizonyos fajta hamis romantika gyakran félre is ismert. „Egész életemben szerettem a végeket, a két, néha ellentétes vonal találkozó határát. Egész életemben szerettem a kereteket. A legnagyobb vadon is még nagyobb-nak látszik, ha ablaküvegen keresztül nézzük. Élvezem a mélységeket, a feneketlen szakadékokat és mindent, ami kiemel az ellentétek finom árnyalatát. Azért szerettem mindig a hidakat, mert sötét, szédítő ívük még jobban hangsúlyozza a mélységet, mint maga a tátongó örvény.”

Sokat és sokszor írtak Chesterton mesteri *paradoxonjairól*. Valóban, írásai szinte tobozdnak ezekben a gondolatot kiskarkító, jelképes és a lényegre utaló ellentmondásokban. A számtalan közül csak egyet mutatunk be. Azt, midőn merész paradoxonban fölveti az eszmét: Krisztust Asszisi szent Ferenc fényében ismerhetjük meg igazán. „Szent Ferenc Krisztus tükré, ahogy a hold a napé. A hold sokkal kisebb, mint a nap, de sokkal közelebb van hozzánk. Fénye sokkal gyengébb, tehát jobban látható. Hasonlóképpen Szent Ferenc is közelebb áll hozzánk s mivel magunkhoz hasonló ember csak, könnyebben tanulmányozható.”

A gyakran emlegetett gyermeki őszinteség és feltártság egyáltalán nem jelent Chesterton életében csapongó logikátlanyságot. Mi sem bizonyítja ezt jobban a ténynél, hogy áttérése a katolikus vallásra nem hirtelen elhatározás, hanem hosszú, évtizedes út eredménye. Eppen a logika volt nála az erő, mely az ortodoxiához elvezette. Nem álmodozó volt, hanem egyszerűen engedte a kegyelmet a maga eleven élettől duzzadó természetében működni. Az igazságért meg akart küzdeni, mert mint mondotta: „Nem szeretem a kikerülhetetlen győzelmeket.”

Chesterton Önéletrajzában lelki és szellemi alakulásának mérföldköveit állítja olvasói elé. Problémáira a katolikus vallásban találta meg a feleletet. „Ha az ember egyáltalán büszke lehet egy vallásra — írja —, melynek gyökere az alázatosság, én nagyon büszke vagyok rá. Büszke vagyok, hogy a Háromság és Mise titkainak orthodox tanát képviselem. Hiszek a gyónásban és a pápaságban...” De nemcsak a lelki szférák „kielégültsége” adja szájába e „büszke” vallomást. Örömmel vallotta azt is, hogy hite szellemi igényeit is kielégíti. „Alaposan áttanulmányoztam a keresztény teológiát... Hamarosan rájöttem, hogy mennyire megfelel az életnek. Még paradoxonjai is az élet paradoxonjainak megfejtései. ... Ott találtam a pusztá élet csodája iránt érzett hálát. Az iránt, Aki egyedül tehet csodát. ... Megkísérletem az igazság szolgálatát. Védtém a kis nemzetek és a szegény családok szabadságát... és elég hatalmas tekintélyt találtam magam mellett. Igenis van kulcs, mely minden ajtót kinyit. Elöttem ismét felmerül egy ember alakja, ki átrány a hidon s kezében kulcsot tart, mint ahogy atyám Játékszínházában, meseországban láttam. Most tudom, hogy akit Pontifexnek, Hédépítőnek neveznek, azonos a Kulcsbordozóval.”

Midőn a Chesterton-i konverzió negyven esztendő fordulóján róla emlékezünk, nem kívántuk megkísérelni, hogy egyetlen munkájában mint cseppben a tengert, nézzük egész életművét. Bár valamit abból is megpillanthattunk. A Chestertonnal foglalkozó irodalom ma már könyvtárakat tölt meg. Akadtak olyanok is, akik „csak” újságírónak aposztrofálták. Kétségtelen ugyan, hogy legnagyobb alkotásai (*Orthodoxy*, *What's Wrong with the World*, *All things Considered*, stb.) épp újságcikkeiből fejlődtek könyvvé. De kétségtelen az is, hogy a róla szóló részlettanulmányok és bírálatok csak mozaikokat tárnak fel

Chestertonnak több műve és verse magyarul is megjelent. E néhány sor kijelentése sejteti: „Az igazság nem annyira csak az, hogy az örökkévalóság tele van lelkekkel, mint inkább, hogy a lélek tele van örökkévalósággal.”

Chestertonnak több műve és verse magyarul is megjelent. E néhány sor csak azt kívánta elérni, hogy a paradoxonok mesterét egy más — tán kevésbé ismert — oldaláról, nevezetesen mint a „Megtérés Templomának Papját” is bemutassa. (Szennay András)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Nagy érdeklődéssel fogtam neki Básti Lajos könyvének.* És nagy reménykedéssel. Hátha valóban megtudok belőle valami fontosat arról, hogy mire gondol Ádám, illetve arról, hogy mire gondolt Madách Adámban és Ádámmal. Ez természetesen indokolatlan reménykedés volt. „A következő fejezetekben a magam tapasztalatairól számolok be — írja Básti Lajos az előszóban. — Az olvasók színházba is járnak és örülnék, ha érdeklődnének a mi műhelytitkaink iránt, örülnék, ha híven tudnék beszámolni róla, mi minden történt az utóbbi 14—15 év alatt a darabbal, a szereppel, a színésszel.” Tehát darabról, szerepről, színésztől van szó a könyvben, nem irodalmi elemzésről; nagyon helyes, hogy ez mindjárt az első lapon tisztázódik. Érdeklődésünk így sem csökken, legfőljebb másféle érdeklődés lesz. Nem tudom, milyenek voltak a Tragédia színpadi pályafutása alatt, 1883-tól Básti Lajos Ádám-elődei; azt tudom, hogyha vele egyenrangú talán akadt is, nála jobb nem volt. Egy ilyen Ádám szerep tanulmánya igen sokat ígér; és hiába korlátozza szerényen Básti Lajos beszámolóját a szerepre és a színészre, nem tudja végképpen elosztatni bennünk a reményt: hátha az alak megformálásán, hátha a színészi-teremtő élményen át Madách gondolatához, szándékához is közelebb visz.

„Nem könnyű a dolgom — folytatja. — Nem vagyok író. Viszont ezt a körülményt menvelelnék sem akarom fölhasználni. Lesznek, akik bizonyos pontokban nem értenek egyet velem. De ennek nem az lesz az oka, hogy az „írónak” nehézkesen döcög a tolla, hanem az, hogy vagy a néző téved, vagy én, az író tévedek, mint színész.”

Ez is világos beszéd. Tegyük hozzá: okos és rokonszenves beszéd. Nem arról van szó, hogy a színész pályájának egy adott pillanatában nem éri be színészi sikereivel és eredményeivel: írói sikerre is pályázik. Arról van szó, hogy egy gondolkodó, töprengő színész — egy kiváló színész — a nyilvánosság elé tárja gondolatait, töprengéseit legkedvesebb és legsúlyosabb szerepéről, önelégültség nélkül, gondolkodva és töprengve, nem a maga igazának hangoztatásával, vagy éppen fitogtatásával, hanem az emberi és művészi igazság becsületes keresésével. „Bizonyos pontokban nem értek egyet”, tehát vitatkozni szeretnék vele; Básti Lajos előzékenyen megkönnyíti helyzetemet: eleve ki-kapcsolja a vitából azt a kínos és feszélyező tényezőt, amit színészi érzékenységnek nevezhetünk.

Nagy könnyebbség ez, mert zavaró tényező még így is marad a vitában. „Mi, színházban élő emberek, eleven, hús-vér alakokat, figurákat, lényeket teremtve papírosból, nem nagyon szeretjük az esztétákat” — vallja meg becsületes nyíltsággal Básti Lajos. Példákra is hivatkozik. Nem akarok mellékvágányra térni, és ellenpéldákra hivatkozni. Nem tudom, mennyiben érdemlem meg az előkelő és unalmas esztéta címet, és nem tudom, mennyiben tart Básti Lajos egyáltalán illetékesnek a kérdésben; hadd mondjam meg az ő nyíltságához hasonló nyíltsággal: mi, esztéták sem mindig lelkesedünk a színészekért és rendezőkért. És legalább olyan joggal, amilyennel ők utálnak minket. A színész és a rendező foggal-körömmel védi a maga értelmezési, sokszor félreértelmezési szabadságát. Mi, papírnyelő esztéták foggal-körömmel védjük a művet, az író, a hitelességet. Nem véletlenül írtam le az utolsó szót. Ez a dolog sarkpontja. Más az az írói hitelesség, melyet az „esztéta” tart szemé előtt; más az a színpadi hitelesség, amelyre a színész törekszik. A kettő közt kell valami egyensúlyt teremteni. Nem könnyű. Nem könnyű egyensúlyt tartani ott, ahol az egyik fél mindig súlyosabb akar lenni a másiknál. „Nekünk az a feladatunk, hogy egyre jobb színházat csináljunk, ne egyre rosszabbat — írja Básti Lajos. — Nekik meg az, hogy százados csetlés-botladozás után szín-

* Básti Lajos: Mire gondolsz Ádám? Magvető könyvkiadó. 1962.

tézist teremtsenek végre — s tán dialektikusabb, rugalmasabb elméleti mód-
szerekkel — a színház valósága, ténye és az esztétika célja, realitása között.”
Mondjuk, hogy igen? Akkor sem jutottunk előrébb. Mi a jobb színház, és mi
a rosszabb? Olyasmi ez, mint valami *petitio principii*. Az egyik fél szerint a
legjobb színház az, amelyik a legtöbbet hozza ki a műből, és a legritánab-
bul, a legkevésbé külső effektus igénybevételével. Básti Lajos, a kitűnő vers-
mondó ezt nyilván sokkal jobban tudja, mint én. A másik fél szerint a színház
azért színház, hogy játsszék, hogy a maga kifejező és ábrázoló eszközeivel
pótolja azt, amit az író elmulasztott kifejezni vagy ábrázolni; szélsőséges értel-
mezésben ez a fölfogás odáig megy, hogy az író szerencsétlen hülye, a rendező
viszont lángelme.

De ebből elég; ez is kitérő, ez is mellékvágány. Úgy látszik, menthetlenül
két malomban örülünk. Legálább próbáljuk ugyanazt a búzát örölni.

S itt Básti Lajos ismét megkönnyíti a dolgot, mert nem a gőg álláspont-
járól beszél, hanem a rokonszenves alázatáról. „Önmagam harca a szerepen
belül ma is tart — mondja... — És évről évre gyarapodik bennem az alázat
a szerep iránt, évről évre gyarapodik bennem a férfi szeretete, a művész rajon-
gása Madách iránt.”

Tehát mégis sikerül közös kiindulópontot találnunk.

* * *

Az első szín elemzését ezzel a kérdéssel kezdi Básti Lajos: „Miért csak
1960-ban, a Szegedi Szabadtérin beszélt első ízben úgy az Úristen, hogy a
nézők is látták?” A válasz egyszerű, noha kissé bonyolult körítésben kapjuk.
Azért, mert nem követték Madách világos instrukcióját. Nem hiszem, hogy ez
mint Básti Lajos magyarázza, politikai és szubvencionális okokból történt
volna. Politikailag teljességgel közömbös, látni-e a színen az Urat, vagy nem
látni. Hit szempontjából azonban nem közömbös. Ez a hit az adott esetben
kétféle lehet (szeretném, ha nem értenék félre szavaimat — ezúttal a katoli-
kus olvasók). Ha mondjuk marxista vagyok, akkor hiszem, hogy volt egy olyan
gazdasági mozzanatokra visszavezethető művelődési foka az emberiségnek, ami-
kor hitt Isten létezésében; tehát ha arról a fokról van szó, megjelenítem a
színen az Urat. Ez a mostani Tragédia-rendezés álláspontja. A másik eset:
hívó vagyok, hiszek Isten létében; ha hiszek benne, akkor mint létező Való-
ságot, létező Személyt a színpadon is megjelenítem, ahogy megjelenítette szín-
padon a hívó Középkor is. Ez lényegében a hívó Madách álláspontja.

De lehetséges egy harmadik fölfogás is, mégpedig a következő: Isten való-
ságában és létében nem hiszek igazán, de azt nem tudom a hitelenség állás-
pontjáról megmagyarázni, miért hittek és hisznek Istenben; az egész Isten-
kérdést — most már az adott esetre, a Tragédiára korlátozva — amolyan költői
találmánynak minősítem, kelléknek, hatásos misztikumnak; logikusan kö-
vetkezik tehát, hogy az Urat látható mivoltában kitiltom a színről, Madách
világos szándéka ellenére, és száműzöm oda, ahová ez a „fölvilágosult polgári”
szemlélet *de facto* száműzte, mégpedig minden vonatkozásban: valahová az
ártalmatlan láthatatlanba, a színpadi vagy mennyei padlásra. Madách reális
Istenét irreális-misztifikált Hanggá párolom.

Mindennek, úgy vélem, semmi lényeges köze nincs a szubvencióhoz, de
még a politikához sem; viszont nagyon jellemző a korra.

Általában, Básti Lajosnak ezek a szubvenció körül forgó megjegyzései
elégé ingatagok. Nem tudok különösebben lelkesedni például az efajta állí-
tásokért: Molière csupa aktuális politika, de ő Shakespeare-hoz képest már
módszert változtat, „kivesézi Lajos udvarának egész királyi trágadombját,
mindazt a fonákságot, mocskot és torzulást, mellyel a feudalizmus béklyóiba
veri az emberi szellemet és erőt, csakhogy: az előadás végén pukkedlizni kell,
elegáns főhajtással — mert neki is Lajos fizeti a szubvenciót”. Sajnos, egyál-
talan nem dicsekedhetem azzal, hogy „szakértője” vagyok Molière életének
és művének; lehet, hogy fogyatékos tudásom miatt van, de semmiképpen sem
tudok visszaemlékezni rá, hol, mikor, milyen darabjaiban vesézi ki Molière
XIV. Lajos udvarának királyi trágadombját. Emlékezetem szerint inkább a
polgárokat vesézi ki, és ahol vitába keveredik s a vita folytán elvi megjegy-

zésekre kényszerül, mint többek között a *Versailles-i rögtönzésben*, ott az *honnête homme*, az udvari emberi izlése mellett foglal állást. Básti Lajos beállítása tetszetős és hangzatos; sajnós, nem igaz. Egy pillanatra félelmet kelt az olvasóban: szerep-elemzés helyett csak nem szölamokat fogunk kapni, és sokrétűen analizált valóság helyett csak nem dörgő frázisokkal fizetnek ki?

Szerencsére nem. Eppen ezért jó lett volna, ha az író sehol sem alkalmaz vitatható frázisokat. S ha már itt tartunk, mindjárt intézzük el további, hasonló jellegű kifogásainkat is.

Nem hinném, hogy a párizsi szín elemzésének különösebb súlyt adnának és a Tragédia 1955-i színpadról-letiltásának értékelését különösebben árnyalják az olytán megjegyzések, melyek „Rákosi balkezét” Szent István jobbájával vetik egybe, nem valami nagy tapintattal, s valljuk meg, nem is nagyon ízlésesen. Az, hogy Básti Lajosban a Tragédia eltiltása hagyott-e tuskét, vagy nem, kérdés, mellyel lehet foglalkozni; de lehetőleg ne így foglalkozzunk vele. Történelmi analógiákkal is élhetünk, de akkor legyen az analógia valóban analógia, és a hangnem, amelyben előadjuk, a történelmi analógiákhoz illően komoly és hiteles. Ez a hangnem, és ez az analógia azonban, úgy érzem, itt, ebben a könyvben sehogy sincs a helyén, és sehogy sem illik Básti Lajos tollára. Semmi szükség nincs rá, hogy néha — szerencsére igen ritkán — olyan bekezdéseket, vagy mondatokat, félmondatokat engedjen meg magának, amelyek elmennek egy hevenyészett újságcikkben, viszont kirínak egy ilyen igényes írásból. „A falanszter lombikjában még nem növekedik az a magzat, akit a Vatikán már előre kiátkozott” — mondja például egy helyütt, alkalmat adva az olvasónak arra, hogy megkérdezze tőle: hol és mikor „átkozta ki előre” a Vatikán ezt a lombik-bébit; vagy föltegye ezt a kérdést: vajon miért leplezi ilyen félvállról tett megjegyzéssel Básti Lajos, hogy a mesterséges ember-alkotás lehetőségének gondolata öbenne is fölébreszti azokat az erkölcsi kérdéseket, amelyeket minden gondolkodó emberben fölébreszt, függetlenül attól, hogy hívó-e, vagy hitetlen, spiritualista-e, vagy materialista?

Még egy ilyen mondatot, a 15. szín elemzéséből. „Pletykás kedvű krónikásként feljegyzem, hogy régente, Paulayék idején, amikor Éva elmondta, hogy anyának érzi magát, a hátsó körfüggönyön megjelent a mennyekben Mária, karján a csecsemő Jézussal.” Félreértések elkerülése végett sietve kijelentem: teljesen egyetérték Básti Lajossal abban, hogy ez a megjelenítés fölösleges. Színházban vagyunk, nem elemi fokú hittanórán. Ezen túl azonban, egyáltalán nem értek egyet abban, hogy „még az is érthető lenne, ha azon a hátsó körfüggönyön Buddha vagy Konfuce, Baál isten vagy Jehova, Amon-Ra vagy Jupiter, Wotan vagy Mohamed jelent volna meg. De anélkül, hogy ismétlésekbe akarnék bocsátkozni, a kis Jézusnak vitathatatlanul köze volt a Nemzeti Színház szubvenciójához.”

Nos, nem nagyon értem ezt az elmésséget: hogy mennyiben volt köze a kis Jézusnak a Nemzeti Színház szubvenciójához. Ha hasonló modorban akarnék élcelődni, Básti Lajosnak, miközben ezt az ide nem illő, nem is túl igényes vágást teszi, fedezetlenül hagyott testére számtalan csattanós találatot vihetnék be, azon kezdve, hogy egy szerep elemzésénél nem árt a szomszéd szerepeket, egy szerepben a szomszéd szavait is figyelembe venni. De nem élek vissza a helyzettel, csupán a papírrágó esztéta csökönységével idézem Madáchot:

LUCIFER: *S te, dőre asszony, mondd, mit kérkedel?
Fiad Édenben is bűnnel fogamzott,
Az hoz földedre minden bűnt s nyomort.*

ÉVA: *Ha úgy akarja Isten, majd fogamzik
Más a nyomorban, a ki eltörüli,
Testvériséget hozván a világra.*

Minden további magyarázat fölösleges. Lucifer az eredeti bűnre hivatkozik. Éva ezzel szemben az eredeti bűn eltörlésére, a Megváltásra, azaz Krisztusra. Paulay a Kisjézust jelenítette meg Mária karjában; megjeleníthette volna a kigyó fejét széttaposó Asszonyt is; de semmiképpen nem jeleníthette

volna meg Buddhát, Mohamedot s mindazokat, akiket Básti Lajos fősorol; mert Madách azokról egy árva szót sem ejt, viszont konkrétan beszél Jézusról és megváltó művéről. Igaz, nem Ádám, hanem Lucifer és Éva ajkával. Mindennek tehát a világon semmi köze sincs semmiféle állami támogatáshoz; *Madách szövegéhez* van köze. Madách világos szövegbeli utalásának — igaza van Bástinak: geil, szirupos, naív, szájbarágós, iskolás-képes ábrázolása, de ismétlem; „bármilyen magas összegű állami támogatástól” függetlenül.

S most lássuk közelebbről a Tragédiát.

* * *

Nem akarok visszaélni az olvasó türelmével, és nem Básti Lajoséval sem, ha netán soraim kezébe kerülnének és figyelmére méltatná őket; nem fogom tehát jelenetéről jelenetre végigkísérni Ádámját a Tragédián. Inkább csak azokat a pontokat emelem ki, ahol értelmezésével nem értek egyet, vagy ahol értelmezését vitathatónak vélem.

Kezdem az elején, a harmadik színnel. Az első emberpár kiüzetett a paradicsomból. Vándorol onnét kifelé, a Madách instrukciója szerinti „pompás vidékre a paradicsomon kívül”, ahol Ádámnak, Madách szavaival „cövekeket kell levennie kerítésül”, miközben „Éva lugost alkot”. A rendezés szerint a szín bal sarkától jobb széléig tart ez az út. „Ez a lépkedés magába tömörítheti azt a pár százezer évet, amíg az ember négylábról kétlábra emelkedik, kezében az első husánggal” — mondja Básti Lajos, aki játékában „az utolsó, szinte kúszva megtett félméterek után, amikor odaér a fenyér szélére, négykézláb, mielőtt felugranék a platóra, kicsit hintáztatja a testét, mint a majomember”. Nem kell különös bölcsesség ahhoz, hogy megkérdezzük: miért vedlett vissza majomemberre, ha előzőleg már kétlábon állt a paradicsomban? — s ezzel a kérdéssel ő is számol. Azt feleli rá: „A II. szín Madách bibliája, a III. szín Madách történelme, a „hézagpótló” vándorló közzjáték pedig az én fantáziám.”

Nem tudhatjuk, mit szólna Madách ehhez a hézagpótláshoz. Nem hiszem, hogy különösebben tetszenék neki. Nem hiszem, hogy különösebben tetszenék neki „bibliájának” és „történelmének” illetően elkülönítése, és kivált itt; mert hiszen ha valahol le lehet zárni a bibliát s el lehet kezdeni a történelmet a Tragédián belül, akkor egy színnel odébb lehet, az egyiptomi jelenettel. Illetve az álom kezdetével. Básti Lajos fölfogása egy színnel előbbre teszi, elővételezi azt, ami Madáchnál később kezdődik. És ha Madách egyáltalán foglalkozott volna a Tragédiában az evolúcióval, akkor a londoni színben, annak táján foglalkozott volna vele, és semmiképpen sem egy lépésnyire a paradicsomtól.

Mert nem évszázadokra vagyunk a paradicsomtól a harmadik színben, hanem a szomszédságában, közelében. Nem a kertben, hanem a kerten „kívül”. Nincsenek évezredek és évmilliók közben. Ez a szín: az Eszme továbblépése egy lépéssel; a Tragédia Ádámja ugyanis nem az evolúció embere, hanem az Eszme embere, konkrétan Madách sok forrásból egybeötvöződött eszméjének embere; de ennek az eszmének a forrásai közt nincs ott az evolúció elmélete. Básti Lajos ezzel a színpadilag bizonyára igen leleményes és mutató ötlettel idegen elemet visz a Tragédiába. Olyan elemet, ami nincs benne. Aminek ilyen formában nyoma sincs benne.

Félreértés ne essék: nem az evolúciót akarom tagadni. Csak az evolúció gondolatának Madáchba való belevitelét nem tartom helyesnek. A színész számára alighanem igazolás, hogy játékát „a nézőtér lélegzetfojtva figyeli”. Nekem — ha tetszik, „esztétának” — ez nem igazolás. A nézőtér azt is lélegzetfojtva figyelné, ha „hézagpótlásul” valaki trapézban halálugrásokat végezne a magasban, miattam lent a színpadot átrendezik. Szerintem, Madáchban gondolkodva, itt a világon semmiféle hézag nincs; mert ez költészet, nem természettudomány. Más kérdés *Az ember tragédiája* és más kérdés az evolúció. Nem hiszem, hogy a kettőnek az összekeverése különösebben szerencsés volna. Ellenkezőleg: tekintettel az utolsó jelenetre, zavarónak érzem. Básti Lajos, híven evolucionista Ádám-elgondolásához, többször is beszél Ádám tudat-fejlődéséről és paradi-

csombeli „tudatnélküli” életéről. Én ezt az egész elgondolást nem értem. Olvassuk el a második és harmadik jelenetet: a paradicsomban, és kívül. Tudatnélküli élet ez? Osemberi tudat-színvonal ez? Ez az ősember elképesztően okos. Ez a tudatnélküli lény elképesztően tudatos. Madách lett volna figyelmetlen, rossz költő és beszéltetett volna egy tudattalan lényt igen magas tudatra valló módon? Aligha. Tehát akkor a paradicsombeli és paradicsomból éppen csak kiűzött Ádám nem tudattalan a Tragédia szerint. Vagyis, Básti szavaival: nyilván nem a néző téved, mint olvasó, hanem az író téved, nem mondanám, hogy mint színész, de mint Madách-értelmező, mindenesetre. Hogy mondja Madách? „A férfiúnak, e világ urának — Más dolga is van, mint hiú enyelgés.” Irigylésreméltó „ősember” az, aki így beszél, és aki az evolúcióról való minden tudásunkkal szöges ellentétben a létért való harc helvett képes megfoganni magában léte elpusztításának, az öngyilkosságnak a gondolatát. Nyilvánvaló: Madách Adámja és Básti Adámja nem egyformán gondolkodik. A két Ádám nem ugyanarra gondol.

***

Úgy vélem, Básti Lajos a fejlődés gondolatát másként értelmezi, és merevebben is értelmezi, mint ahogyan Madách értelmezte. Egy helyen dialektikusabb módszerre buzdítja a kritikásokat. „esztétákat”. Itt az alkalom a kölcsön visszaadására: szeretném Ádám dialektikusabb értelmezését kérni tőle. Megértem, hogy ezt a nehéz szerenget erőteljesen egységbe akarja markolni: azt hiszem viszont hogy Madách dialektikáját egy kissé figyelmen kívül felejtli a maga szerenepítő logikája kedvéért. Ez elég elvontan hangzik így, de példázva, remélem, világosabbá válik.

Básti Lajos szemlélete szerint, ha jól értem, egyik szín a másikkól felelik, mégpedig logikusan. Nem mernék itt annak vitatásába bonvolódni, mennyire szükségszerű logikailag a színeknek éppen ez a sora és egymásutánja; egy azonban, azt hiszem, már-már vitathatatlan: a színek egymásból nem logikusan felelenek, hanem *dialektikusan*. Ádám egyikből a másikba nem úgy lép, ahogy egyik lépcsőfokról a másikra lépünk. A színek többnyire ellentétesen következnek: Ádám annak, amiből éppen kiábrándul, nem a folytatásába lép, hanem az ellentétébe. Ezt különben időnkint hangsúlyozza is. Es ez következik a sorozatos csalódások lélektanából is, ami a Tragédia egyik mozgó rugója.

Igy van ez, gondolom, a londoni színnel és a rá következő falanszterrel is. A londoni szín, mint tudjuk, a haláltáncal végződik: s amit erről a haláltáncról Básti Lajos mond, az pompás és találó: valóban Arany *Hidavatása*, vagy *Unnerontókia* kellene ehhez rendezési mintául; a jelenet valóban azokba a kapcsolatokba illeszkedik, ha irodalomtörténetileg nézzük, ahová ezek a címek, s ahová, Básti okos megjegyzései utalnak. Minderről sokat lehetne írni: de pillanatnyilag nem erről akarok beszélni. Hanem arról, hogy Madách itt, ebben a haláltáncban, ezzel a haláltáncal fejezi ki véleményét arról, amit a londoni szín elénk állít: a kapitalista szabadversenyről. Egy-egy szín témáját általában lezárja egy-egy színen belül: rendszerint nem azért állítja elő a következő színt, hogy abban adjon választ az előzőre. A falanszter sem azért van, hogy London kérdésre a választ megadja. A falanszter nem Londonból fejlődik: Madáchban nem találom nyomát annak, hogy mint Básti mondja, Londonhoz kapcsolja a kapitalizmus akkumulációjából növekedő vagy burjánzó, vagy korcsosodó társadalmi torzót: a falansztert”. Madách elég világosan beszél London, a kapitalizmus: „kutyáknak harca ez egy konc felett”: elég volt belőle, lássuk ennek az ellenkezőjét: „Én társaságot kívánok helyette”, stb.

Úgy sejtem, Básti magyarázata, mellyel a falansztert mindenképpen a londoni szín kapitalizmusának nyakába akarja varrni, lényegében szerencsén mosdatás; a Tragédia viszontagságai után nagyon is értem a szándékát. De más érteni a szándékát, és más elfogadni fejtegetését. Nos, én nem tudom elfogadni a fejtegetését. Itt az ideje Madách híres Tragédia-magyarázó levelére utalni. Erdélyi János azzal vádolta, hogy kipellengérezzi a szocializmust. Madách tiltakozik ez ellen a vád ellen. „*Midőn a szocializmus gúnyolásával vádolsz, akkor szabadság, kereszténység, tudomány, szabadverseny s mindazon*

eszmék — (eszmék!) — *gúnyolásával is vádolsz, mik a munka egyes részeinek tárgyai.*” Ugyanott beszél az ember hiányairól, gyengéiről, „melyeket csak Isten keze pótolhat”. Nem állhatok neki itt a vállalkozásnak, hogy megpróbáljam színről színre megkeresni, mi Ádámnak esetenként az a „gyengéje”, hiánya, amely korról korra megbuktatja, (anélkül, hogy közben az „eszme” fejlődése, győzelme, nemesedése megakadna, mint Madách mondja). Itt azonban ez a hiány világos. Londonból Ádám „társaságos” világba kívánczik. Vagyis szocializmusba. Kapja a falansztert. Milyen világ ez? Olyan, „minőt a tudomány eszmél magának — és melynek rendén értelem virraszt”. Ellentéte az iméntinek: a szabadversenynek, melyben nincs rend. De az a világ, melyben *csak* az értelem rendje uralkodik, és amelyet *csak* a tudomány eszmél magának: az a világ, amelyből kimarad a művészet, kimarad az érzelem, nem lehet teljes, nem lehet igazán humánus világ; ebben is érvényesül a „gyenge”, a hiány. Tudjuk, mit tanult, olvasott Madách az utopista szocialistáknál. Tudjuk, hogy az utopista szocialisták szocializmusa valóban *csak utopista szocializmus*: hiányzik belőle, legalábbis természete teljességében az ember. Madách *nem* általában a szocializmust gúnyolja; Erdélyi tévedett. Madách csak azt mutatja meg, *mivé lehet* a szocializmus is, ha rosszul csinálják: hiányosan, természetellenesen, nem az emberért való, hanem a „fagyasztó” tudomány szellemében. Básti Lajosnak tökéletesen igaza van, amikor helyteleníti a falanszter-jelenet „mai német militarista aktualizálását”, de azt hiszem, nincs igaza, amikor azt mondja, hogy benne „az akkumulálódó tőke jövőtlen, szívet-lelket pusztító csődtömegét kell megmutatni”. Miért kellene másodszor is megmutatni, ha egyszer már megmutattuk; ha egyszer már Madách elsüllyesztette az egész kapitalizmust a haláltánc sírjába? Amit egyszer elintézt, azt ő nem szokta még egyszer elmondani. A falanszter-jelenetben nem ugyanazzal mondja el még egyszer, amit a londoninak a végén már elmondott; itt mást mond, újat mond, „Hitleristára” játszani a falansztert épp úgy művésziellen belemagyarázás, mint amilyen, „fényévnyi távolságra az eredeti Madáchtól”, kommunista-paródiát csinálni belőle. De az sem áll, hogy „Madáchnak London torzója kellett, hogy ebből a beteg gumóból gyökereztesse a falanszter társadalmát”. Madách azt mondja: úgy igyekezett az egyes jeleneteket egymás után helyezni, „hogy azok egy bizonyos személynél is mintegy lélektani szükségéből következzenek egymásból”. Nem logikai szükségéből, hanem lélektaniból, ami egyben dialektikusat is jelent. Konceptésre és ádáz önzésre „társaság” kell; de a „társaságos” élet elviselhetetlen lesz, ha rosszul, természetellenesen (mondjuk fourierista elképzelések szerint) valósítják meg, kihagyva belőle azt, amit sommásan Éva-principiumnak nevezhetnék (és amit sejtésem szerint a Tragédia egyetlen Éva-nélküli, azaz tizenharmadik, úrben játszó színében a Föld Szelleme képvisel Éva helyett; de ez aztán már igazán nagyon messzire vezetne).

* * *

Nem nyújthatom tovább ezt az ismertetést, vagy ha tetszik, vitát; nem térhetek ki arra a további sok gondolatra, amit Básti Lajos könyve, Ádám-értelmezése keltett bennem; nem térhetek ki hely híján arra sem, mennyi megszívlelendő megjegyzést tesz színházról, színész-nevelésről, színpadi beszédtechnikáról; bizonyára ő maga sem örülne neki, ha most, befejezésül, dicséretésébe fognék munkájának. Azt hiszem, legjobb dicséret, hogy gondolatokat kelt, vitára készít, és arra sarkal, hogy foglalkozzunk Madách Imrével. Hiszen Madáchsal is úgy vagyunk, mint általában a tudni és érteni és ismerni valókkal; s azt hiszem, ha van bennünk némi igényesség, Bástival együtt elmondhatjuk — s ezért teszem át vallomását többszámba: — „Tanulni akarunk, s tudjuk, hogy halálunk órájáig sem leszünk készen, csak a „tananyag” kis töredékével.”

Madáchoz sem lehet eleget „tanulni”; ahányszor olvassuk, annyiszor mond újat; ahányszor új fény éri, annyiszor világosul meg egy-egy rejtett vonása. Nemcsak végleges előadása: végleges értékelése, végleges elemzése sincs, mint Básti Lajos mondja.

Időnkint elő kell venni, elemezni kell, és vitatkozni róla. Mindenkinek köszönet jár, aki erre alkalmat ad. (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. Gáspár Margit és Németh László időszerű politikai témát feldolgozó, múltévi darabjai után, az idei évad elején ismét egy marxista és egy polgári író jelentkezett azzal az igénnyel, hogy az irodalom (még hozzá a legközvetlenebbül ható színpadi irodalom) eszközeivel járul hozzá az utóbbi években felvetődött kérdések tisztázásához és az új politikai légkör megerősítéséhez.

Berkesi András „A kör bezárul” című színművében, amelyet a Jókai Színház mutatott be, lényegében ugyanazt a problémát veti fel, amely már Gáspár Margitot is foglalkoztatta, nevezetesen a törvénytértő perek kérdését. Tegyük mindjárt hozzá, hogy a tőle eddig olvasottaknál és hallottaknál jóval igényesebben. Gáspár Margit hőse egy fiatalember volt, aki súlyos lelki válságba sodródik, amikor megtudja, hogy bálványozásig tisztelt apja öngyilkos lett, mert mint bírónak tevékeny szerepe volt az említett perekben. Berkési darabjában a hős egy alaptalanul elítélt, majd rehabilitált és ismét vezetô pozícióba került mérnök, aki a többéves börtön súlyos emlékeivel terhelten próbál lelkiileg is megint elhelyezkedni régi környezetében. Ha annak idején Gáspár Margitnál kifogásoltuk, hogy túlságosan leszűkítve, csak mint a kommunista párt belügyét kezeli a kérdést, Berkési Andrásnak azt kell felrónunk (mégpedig kizárólag művészi szempontból), hogy drámájában súlypont eltolódás történik az eredetileg exponált problémához képest.

Kun Istvánt, a darab hőst, bonyolult konfliktus közepébe állítja a szerző. Alig két hete, hogy a főmérnök ismét átvette hivatala vezetését és máris egy nagyon kínos ügyben kell döntenie. Alá kellene írnia egy feljelentést. Egyik fiatal beosztottját lopáson érték tetten és a fiú apja, Kun gyermekkori jótövője. Az apa könyörög fiáért, hivatkozva arra is, hogy kár nem történt, hiszen a lopott anyag hiánytalanul előkerült. Ugyanakkor Kun legjobb barátja, Kun tudtán kívül (és szándéka ellenére) feljelentett egy rendőrtisztet, aki fogsága alatt a főmérnököt tetteleg bántalmazta. Ezt a feljelentést viszont Kun szeretné visszavonatni. Bonyolítja a helyzetet, hogy a fiáért harcoló apa súlyos titoknak van birtokában. Kun fogsága idején az ő lakásán találkozott a főmérnök felesége és a jóbarát. Az asszonyt a kétségbeesés és a magárahagyatottság vitte a bűnbe, de azóta százszor megbánta, jóvá szeretné tenni, hiszen csak a férjéretti. Ezért fogja pártját ő is a lopásba keveredett fiúnak, nehogy az ő botlása kiderüljön. Kun azonban egyszer s mindenkorra ki akarja küszöbölni életéből a hazugságot, a nem egyenes dolgokat, és különben is gyanút fogott már. Minden kiderül és Kun az asszonyt is, a jóbarátot is elutasítja. Így „zárul be” körülötte „a kör”.

És így csúszik át az eredetileg időszerű mondanivaló igényével induló darab egy házassági háromszög-történetbe. Aminek persze szintén meglenne a létjogosultsága, csak a jelen esetben (hogy a közhasználatú szóval éljünk) nem „tipikus”. Hiszen hasonló tragédia más körülmények között is előfordulhat (pl. hadifogság vagy hosszabb külföldi hivatalos elfoglaltság esetén) legfeljebb az a különbséggel, hogy az utóbbi esetben még annyi enyhítő körülmény sincs, mint a szóbanforgó esetben, melyben Berkési hőse oly könyörtelenül ítél. És ezt a könyörtelenséget nem tudja az író hitelessé tenni. Mert még el tudnánk fogadni, ha azt akarná bemutatni, milyen keserű embergyűlölővé tehet valakit az igazságtalanul elszenvedett börtön. Berkési azonban igazat ad hősenek és ezáltal az esendő és bocsánatra váró embereket itéli el a körülmények helyett, amelyek ilyené tették őket. Kár, mert a darabnak így is vannak forró pillanatai. Csak azt nem tudni, mi szükség volt ennél a fojtott levegőjű, realizmust kívánó darabnál a teljesen indokolatlan formabontásra. (Sütő Irén az asszony szerepében a fő erőssége az előadásnak, amelyben Szabó Gyula, Inke László, Keleti László és Hacsér Józsa alakítják a szövegengedte lehetőségek között hitelesen a főbb szerepeket.)

Egészen más veretű ember Thurzó Gábor „Záróra” című színművének főhőse, akinek viszontagságos története a Vigszínház színpadán pereg le előttünk. Mellette is megjelenik, mellékfiguraként az igazságtalanul börtönt szenvedett, egyenes jellemű párteremben, de rá inkább csak azért van szükség, hogy esetenként mintegy aranypróbája legyen a főhős jellemének. Thurzó fő figyelmét Tormosra (azelőtt Trummer), erre az élelmes és nagyon gyakorlatias ér-

zékü matematikatudósra összpontosítja, akinek úgy sikerült átvészelnie az elmúlt két évtized változásait, hogy vitorlát mindenkor a legkedvezőbb szél duzzasztotta. Az író problémája ilyenformán a napi aktualitáson túl növe, egyetemes érvényűvé tájul. Hiszen minden korban és minden helyzetben megtaláljuk ezt az embertípust, amely mint a könnyű fajsúlyú szemét, mindig a víz tetején úszik, bármilyen irányba vonul is az áradat. Tormos professzor jellegzetes képviselője ennek a típusnak. Egy 1958-as érettségi találkozó szelletes keretjébe illesztve értesülünk Tormos karrierjének legfontosabb eseményeiről. (Gazdag zsidó családba nősült és egy jobboldali érzelmű professzor segítségével emelkedett ki az egyetemen. A professzort az igazolások alkalmával tagadja meg, apáca hugát 1949 után, az apósáékát a kitelepítéskor; a pártban vezető szerepet játszó professzortársát — aki apósáékat a kitelepítés alól felmenttette — pedig akkor, amikor törvénytelenül perbefogják; és így tovább, hogy végül 1958-ban mint a párt új politikájának lelkes hirdetője jelenik meg az érettségi találkozón.)

Thurzó nem kevesebbet ígér, mint, hogy mélyre ásva bontja ki előttünk ennek a kivülről oly jól ismert figurának jellemét, megmutatva magatartásának bonyolult lélektani rügőit. És valóban, a darab első részében szinte lélegzetszafojtva kísérjük figyelemmel az író vállalkozását, ahogy újabb és újabb ecsetvonást tesz a jellemképhez. Jelenetről jelenetre nő a várakozásunk. És ez az oka talán annak a csalódásnak is, amit a második részben érzünk, amikor azt kell látnunk, miként siklik ki az alak az író kezéből, hogyan vetkőzi le mindinkább emberi vonásait és hogyan válik fokozatosan önmaga ellenszenves karikatúrájává.

Talán a gyónási jelenetben, amikor Tormos felkeresi egykori osztálytársát, a parasztyerekből lett franciskánus pátert, aki most, mint munkás a világban dolgozik, hogy (ha nem is szentségileg, de) meggyónjon neki, talán itt, a darabnak ezen a kulminációs pontján, ez a bölcs és emberséges pap mindenestül kifordíthatta volna a kameleon-lélek zeg-zugos és zavaros belsejét. A jelenet azonban hirtelen vakvágányra fut. Persze emögött írói szándékosság is rejtőzhet. A szerző talán nem akarta, hogy akár a legcsekélyebb emberi megértés is támadjon hőse iránt, akit a darab végére mindenképpen és hiánytalanul el-lenszenvessé akart tenni. De az is lehet (s még ez a legvalószínűbb), hogy maga az alak túlságosan kisszerű, alamuszi gyávaságában túl jelentéktelen ahhoz, hogy egy ilyen magasfeszültségű jelenet hordozója legyen. Ez esetben pedig egyszerű magyarázata van hiányérzetünknek. A dráma természetéből folyik, hogy a főhősnek, még ha ellenszenves is, kell, hogy legyen valamiféle pátosza. Ha nem is részvéttel vagy szánalommal, de legalább a döbbenet megrendülé-sével kell visszagondolnunk rá. A megvetés, ha mégolyan indokolt is, sohasem felemelő érzés.

Thurzó Gábor érdeme, hogy azért, amivel a főhős jellemzésénél (tudatosan vagy szándéka ellenére?) adósunk maradt, bőségesen kárpótol a remekül megrajzolt jellemek gazdag sokaságával. Külön kiemelkedik közülük a kommunista professzor markáns, férfias figurája, az aszfaltozó munkás ferences barát izig-vérig emberi és a kis Jehénneműfoltozó apáca éterien finom alakja. A volt kis-nyilas házaspár talán egy kissé túl van karikírozva.

A Vigszínház szereposztásában és szeniorátusában is a legnagyobb felkészültséggel állt a darab szolgálatába. Várkonyi Zoltán a főszerepben híven követi az író szövegét. Hitelesen emberi, amíg a szöveg lehetővé teszi és ellenszenves karikatúrába vált át, mikor a szöveg is ezt teszi. Lehetetlenség felsorolni az egész szereplő gárdát. A kiemelkedőbbek közül Bulla Elma a feleség, Páger Antal a professzor-mérnök, Molnár Tibor a pap szerepében jut hálás alakítási lehetőséghez. Talán Benkő Gyula tompíthatná egy kicsit a részeg jelenetek drasztikusságát. Az előadás jól pereg, látszik, hogy a szerző a jelenetek „vágásánál” bőségesen merített filmdramaturgiai tapasztalataiból.

Gogol „A revizor” című világhírű vigjátékát újította fel a Madách Színház — állapítsuk meg mindjárt bevezetőben — kitűnő előadásban.

Gogol hírnevét valójában ez a pompás komédia alapozta meg, noha 1836-évi óriási sikerű bemutatójakor, szerzője a többek között már a Bulyba Tárászra is visszatekinthetett. „A revizor” páratlan tünemény a maga nemében. Az

orosz irodalomban nincs hozzá fogható előzménye, és dramaturgiai kerekdedség tekintetében nem is nagyon múlták felül. (Csehov darabjai legfeljebb a lélekrajz finomságában nyújtottak többet.) A darab igazi elődeit talán Molière-nél, de még inkább a spanyol és olasz vígjátékoknál kell keresnünk. Gogol ezektől még a konfidens inas jellegzetes figuráját is kikölcsönözte, sajátos orosz változatban állította őt a színpadra. Amiben Gogol egészen új, az ábrázolásának vérbő realizmusa (a kortárs nyugati drámai irodalomban még javában a romantika járja) és a csufondáros hang mögül is kiérezhető mély szociális lelkiismeret. Gogol nyugati elődei is sok emberi félszedséget, jellemhibát figuráltak ki. De egy egész kormányzati, közigazgatási rendszer korruptségét, erkölcsstelenségét ő jelenítette meg először színpadon, aminthogy ő ábrázolta először ilyen pregnánsan azt a kiszolgáltatottságot is, amely miatt egy ilyen rendszer alattvalói szenvednek. (Ezen a téren talán csak a mi Katona Józsefünk előzte meg a „Bánk bán”-nal.)

„A revizor” több mint száz éve állandó műsordarabja a világ minden részében a színpadoknak. A színészek is szeretik, mert egész sor hálásabbnál hálásabb szerepalakításra nyújt alkalmat. A legújabb Madách-színházi felújítás fő terhe Márkus László és Pécsi Sándor vállain nyugszik. Márkus ellenállhatatlanul kedves szélhámos, míg Pécsi mélységesen hiteles az ügyügyűen ravasz, erőszakos, felfelé hajlongó, lefelé taposó, kisvárosi polgármester életrekeltésében. A polgármesterné szerepében Kiss Manyi és általában a színház legjobbjai járulnak hozzá a felújítás sikeréhez.

A Vigszínház másik ujdonságának a „Különös találkozó”-nak már háromtagú szerzőgárdája (Jacques Robert, Julien Duvivier és Henri Jeanson) is mutatja, hogy a darabnak több köze van a színműtrői mesterséghez, mint az irodalomhoz. A történet filmváltozatát nálunk is játszották és a Vigilia annak idején, részletesen foglalkozott vele.

Mint olvasóink bizonyára emlékeznek rá, arról van szó benne, hogy a francia ellenállási mozgalom egyik tagjának, akinek egykori fedőnevén (Marie-October) ma jólmenő párizsi divatszalonja van, egy német vevője elmondja, hogy csoportjukat annak idején árulás következtében számolták fel és annak következtében halt meg a csoport vezetője is. Marie-Octoberre találkozóra hívja régi rejtekhelyükre, egy Párizs környéki villába egykori társait, eléjük tárja amit tud, és most megkezdődik a detektívregényszerű nyomozás: tízük közül ki volt az áruló. Természetesen mindenki gyanúba keveredik, míg a második felvonás végén világosság nem derül a történetekre és az áruló el nem nyeri büntetését, ami viszont sokkal inkább egy szerelmes asszony bosszúja, semmint igazságszolgáltatás.

A szereplők a mai párizsi élet jellegzetes alakjai, (köztük egy rokonszenves pap), akiket a három társszerző bravúros ügyességgel beszéltet és mozgat, hogy a feszültség egy pillanattig se csökkenjen. A darab főleg arra ad alkalmat, hogy a Vigszínház férfigárdája bizonyosságot tegyen nagyszerű színészi képességeiről. (Doromboy Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Chagall köszöntése. A közelmúltban töltötte be élete 75. esztendejét a jelenkor egyik legnagyobb és legérdekesebb művészegényisége, a festő-grafikus-szobrász-kerámikus-költő Marc Chagall. A születési évfordulóról az egész világ művészeti élete megemlékezett; erre az alkalomra látott napvilágot Franz Meyer adatokban igen gazdag, vaskos Chagall-monográfiája, — a legszebb kiállítású művészeti szemlék egyike, a zürichi Du Chagall munkásságának szentelt különszámot adott ki, — nálunk a *Nagyvilág* című folyóiratban Kassák Lajos rajzolt portrét a mesterről, — szülőhazájában, a Szovjetunióban pedig rövidesen nagy Chagall-kiállítást rendeznek.

A művész 1887-ben született az ukrainai Vityebszkben, szegény, tízgyermekes, ortodox-zsidó család gyermekeként. Az ótestamentumi zsidó hitben élő, mélyen vallásos családi kör, a görögkeleti templomokban látott ikonok, a régi orosz falusi élet jelenetei és embertípusai, a zsidó diaszpórára nehezedő sors (Chagall maga is átélt egy pogromot, amelyet Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg szított fel), — ezek voltak a fiatal festő fő élményei, amelyek azután később művészetét is döntő mértékben befolyásolták. Szentpétervári

tanulmányi évek után 1910-ben Párizsba ment. Itt *Modiglianival*, *Max Jacob*-bal, *Apollinaire*-rel került barátságba. Apollinaire Chagall képeire alkotta meg a „szürnaturalista” kifejezést, — ebből lett azután a szürrealizmus” megjelölés. A világháború éveit és az 1917-es forradalmi, majd az utána következő polgárháborús éveket otthon éli át Chagall. Mint *Kandinszkij*, *Tatlin* és a többi orosz avantgardista művész, ő is részt vesz a szocialista forradalom utáni első idők művészeti közéletében, — *Lunacsarszkij* népbiztos (aki még Párizsból ismeri és nagyrabecsüli Chagallt) kinevezi őt a vityebszki körzet képzőművészeti biztosává. Az orosz nép történetének nagy fordulatát támogató plakátokat tervez ezekben az esztendőekben, majd a moszkvai zsidó kamaraszínház falfestményeit és Gogol-, valamint Sólem Álécssem-dramák díszleteit készíti el. A 20-as évek elejétől mindmáig Franciaországban él, — a náci megszállás éveit Amerikában töltötte. A két világháború közötti időszakban Jules *Supervielle*, Jean *Paulhan* és a *Maritain*-házaspár a legbensőbb barátai. *Vollard*, a híres műkereskedő és kiadó megbízta őt Gogol „Holt lelkek”-jének illusztrálásával, ezt azután La Fontaine meséihez, a *Daphnis* és *Chloé*-hoz, önéletírásához s — palesztinai és szíriai tanulmányút után — a Bibliához készített rajzsorozat követi. (E munkásságáért az 1948-as velencei biennálé nemzetközi grafikai nagydíját kapta a művész.) Díszleteket és jelmezeket tervezett Csajkovszkij és Sztarvinszkij balettjeihez (Aljeko, illetve a Tüzmadár). 1950 óta a délfraanciaországi Vence-ban él, ahol szobrászattal s kerámiával is foglalkozik. Szobrai közül emlékezetes az 1952-es, kőbe faragott „Mózes”. „Életem” című autobiográfiáját már említettük, de verseket is ír, — ezek közül egyet Kassák lefordított magyarra. Az elmúlt hónapokban a művészeti lapok újabb, Chagall-lal kapcsolatos hírekről számoltak be: a francia kormány a becsületrend tisztjévé nevezte őt ki, — André *Malraux* miniszter megbízta őt a párizsa Opera megnyerzet freskójának megfestésével, s a genfi Rath Múzeumban „A Biblia és Chagall” címmel kiállítás nyílt, amely egy jeruzsálemi templom részére készített üvegfestményeit, továbbá más szentírási tárgyú alkotásait mutatja be, — közöttük az 1912-es, Krisztus keresztthalálát megörökítő „Kálvária” című nagy (17x192 cm-es) kompozíciót.

Chagallt hol az expresszionizmushoz, hol a kubizmushoz, hol a szürrealizmushoz, hol a „mágizmus”-hoz szokták sorolni, — de világos, élénk, kiáltó színei (kékek, kárminvörösek, narancssárgák stb.) miatt „Fauve”-hatást és — minthogy egyes munkáin a szimultaneizmus eszközeivel is él — az olasz futuristák hatását is szokták emlegetni a róla írott tanulmányok. De — mint általában a kimagasló egyéniségeknél — nála sem mondanak sokat e terminus technikusok. *Rózsa Miklós*, „Chagall művészeti filozófiája” címmel 1926-ban cikket írt a *KÚT* című folyóiratban. A magyar kritikus a cikk megírása előtt felkereste Chagallt. A közölt beszélgetésből kitűnik, hogy a művész nem ért egyet azokkal, akik egy-egy festőt mindenáron valamely stílusirányzat Prokusztesz-ágyába akarnak belegyömöszölni. „Mondtam én valaha valakinek, hogy expresszionista vagyok? Mit jelent ez a szó, s minden szó általában?” — mondotta *Rózsának Chagall*.

Chagall képei mindenekelőtt álomlátások, „un peintre d’imagination”, — mondja róla *Charpier* és *Seghers* „L’art de la peinture” című kötete (*Éd. Seghers*, Paris). Mintha *Edgar Allan Poe*-val vallaná: „Bizonyosság csak az álmokban van. „Látomásos, álomszerű világa miatt szokták Chagallt (*Chiricó*-val együtt) a szürrealista mozgalom előfutárának tekinteni, — habár közöttük és a későbbi, „igazi” freudista szürrealisták (*Breton*, *Ernst*, *Magritte*, *Delvaux*) között a kapcsolat vajmi csekély. A „valódi” szürrealistákkal ellentétben ugyanis (akik a tudatalattiból majdnem kizárólag a sötét, romboló indulatokat bányászták elő) Chagall sok-sok munkája emelkedetten és megrendülten szól az emberi sors nagy pillanatairól: a Születésről, a Házasságkötésről, a Halálról. Gyengéd érzésű művész: sok képen találkozunk szeretettel ábrázolt állatokkal, kecskével, vemhes tehénnel, lóval, hallal, kakassal. (Önéletrajzában olvassuk, hogy gyermekkorában együtt szenvedett a levágott barmokkal ez a *Francis Jammes*-i lélek.) A Moszkvát, Párizst, Berlint, New Yorkot megjárt művész legtöbb képe gyermekévei apró falujába visz vissza bennünket.

Itt a legotthonosabb és a legboldogabb ő, — képzelete nosztalgikusan száll vissza az öreg parasztházakhoz, a rozoga bútordarabokhoz és szegényes tárgyakhoz, amelyek régesréggen porráváltak, semmibetűntek, — de a festő szívében mindmáig elevenek. Mesék, mihoszok, balladák születnek ecsete alatt, — egyik képen temetési menetet látunk, — másikon már a temetőt, héberbetűs sirköveivel, — a harmadikon öreg, tarisznyás koldus (a bolygó Ahasvér) repül a behavazott Vityebszk fölött, — a következőn a hegedűs a házgerincen ül s ott játszik hangszerén, — újabbon szerelmesek úsznak a levegőben, egymást átölelve, — a menyegzőjüket ülő jegyesek fölött angyal lebeg s ad rájuk áldást... Egy 1909-es ceruzarajzán is megjelenik az angyal, — segítve és vezetve egy menekülő embercsoportot. A képek hátteréből a régi Oroszország kiválóan megfigyelt embersokadalma tűnik elő: a kocsmában ivó cári katona, a vásári szemfényvesztő, a marhakereskedő, a vándormuzsikus, a falusi borbély, a szigorú arcú rabbinus, a Purim örömműnöpét ülő zsidóság, — igazolva a mélylélektan megállapítását, hogy az álmok is a valóság szálaiból szövődnek...

Chagall művészetének egyszerűsége, igazsága, tisztasága a korareneszánsz itáliai vagy francia mestereit, s a bizánci festők transzcendens alkotásait idézi emlékeztünkbe. (Nem véletlen, hogy maga Chagall is nagyon vonzódik *Masaccio* és *Uccello* művészetéhez.) Az „Ecole de Paris” néven emlegetett nagyszerű művészi együttes egyik leghatalmasabb tehetsége ő, akinek életműve hozzánk már azért is nagyon közel áll, mert mélyen vallásos ihletettségu...

* * *

Vass Elemér emlékezete, Ebben az esztendőben van Vass Elemér festőművész (1887—1957) születésének háromnegyedszázados s halálának 5. évfordulója. Egy Ellen *Delp*-hez írott levelében *Rilke* említést tesz Hermann Grimm német irodalomtörténészről és íróról, akit ő nagyrabecsüléssel „csöndes mester”-ként jellemez. A magyar festészet ilyen csöndes mestere volt Vass Elemér is... Még megérte, hogy 1957-ben Pesten kiállítást rendeztek újabb munkáiból (a megnyitó beszédet a jóbarát *Borsos Miklós szobrász* mondotta), s pár hétre rá meghalt. Emléktábláját Tihanyban (itt töltötte élete utolsó két lustrumát) a közelmúltban leplezték le. (A domborművet *Borsos* készítette, az emlékbeszédet a másik tihanyi szomszéd: *Illyés* mondotta, a barátok koszorúját *Boldizsár István* festő helyezte el).

Vass Elemért sokan a legnagyobb magyar festők egyikének tartják, — *Pataky Dénes* is ilyen értelemben beszél róla a magyar rajzművészetéről írott könyvében. *Borsos Miklós* — 1957-es megnyitójában — eképp határozta meg Vass helyét művészetünkben: „Műveit ha jól megnézzük, akkor a kiállítás és mesterünk jelentősége épp abban bonatkozik ki, hogy megmaradva tehetsége, alkata mellett, a nagy modern franciák szellemét érezzük a magyar festészet erényeivel és sajátosságaival egybeolvadva: tehát modern festészet és magyar”.

Vass Elemér művészi útja igen sajátos. Azok közé a művészek közé tartozik, akik finom, de mégis másodlagos festőből életük utolsó periódusában váratlan szárnyalással léptek a legkülönbek közé. Vass Elemér 1946—48-ig a pár tucat jó magyar festő egyike volt, — s az utolsó 8—10 évben azután remekművek kerültek ki a műhelyéből. Erről beszélgettünk *Borsos Miklós* Kossuth-díjas szobrászművésszel, akinek Vass Elemérről elmondott visszaemlékező szavait igyekszünk az alábbiakban lehető hűséggel visszaadni.

— Már *Illyés* is utalt rá az emléktábla-avatáson elmondott beszédében, hogy Vass előkelő családból származott, s az első háború előtt ulánus tiszt volt. A háború után Párizsba került, ahol *Basch* Andor és *Feiks Jenő* festők voltak a barátai. A 20-as évek csillogó Párizsa volt ez, *Mistinguette*-tel, *Josephine Baker*-rel... Ezt a nagyvilági életet élte Vass is, barátai is. A festés itt nem volt elsőrangú ügy. Később *Cagnes-sur-Mer*-be került, a *Riviérára*, — itt élt annakidején *Renoir* is. Akkoriban Vass egy kissé *Soutine*-osan kezdett festeni. (*Soutine*-t mindvégig nagyon szerette). Itt ismerkedett meg az elegáns, roppant arisztokratikus és végtelenül kedves fiatal festő egy amerikai asszonnyal, akit feleségül vett, s aki azután mindvégig kitarított mellette. A 30-as években hazajöttek. Vass befolyására ekkoriban kezdett el *Fränkel* műkereskedő mo-

dern magyar festőkkel, *Egryvel, Szőnyivel, Czóbellal, Berény Róberttel, Bernáth-tal, Diener-Dénes-sel* stb. foglalkozni. Ezek munkáiból sorra kiállításokat rendezett a Fränkel-szaon. Azért tartom szükségesnek mindezt megemlíteni, mert ekkor — 1932-ben — az újabb magyar festői törekvések még sok ellenállásba ütköztek, a legjobb modern mesterek bemutatása tehát komoly tett volt, s ebben nagy Vass érdeme is.

A 30-as évek e magyar művészei kölcsönhatásokkal dolgoztak; Szőnyi, Vass Berény, Elekfy, Dombrowszky Zebegényben telepedtek le, s egymást átvettek egymástól (Berény Bernáth hatása alá kerülése stb.), de végeredményben jó korszaka volt ez mindegyiküknek. Ekkoriban Vass is „berényesen” festett, de mégis színesebben... A Vass-képeket nagyon vásárolták. A második világháború után Vassék leköltöztek Tihanyba, 1946-tól itt éltek. Vass — akárcsak Egry — szenvedélyes horgász volt, a küsze nevezetű hal és a rák elkészítésének mestere volt. A Balaton-parton sokszor lehetett látni magas, rendkívül sovány, felejthetetlen figuráját, — fején képtelenül gyűrött kalappal. (Ez a kalap szerepel az én Vass-plakettemen is.) A tüdőtágulás, asztma azonban kezdte mindjobban elővenni. A horgászatot abba kellett hagynia, alig mozdulhatott ki szobájából. De kedélye aranyos, derűs, — szelleme finom, csorbítatlan maradt mindvégig. Festése izgatottabbá vált. A színek ellentétei fokozódtak, és sokszor drámai erejűvé váltak. „Slusszpanik”-nak szokták ezt mondani a művészek, — némelykor csodálatos dolgok születnek ebben az állapotban, Goya, Bonnard stb. A szellem felajzott és maximálisan alkotóképes, de a test már sejt a közeledő véget. Vass Elemér ebben az utolsó pár évben újabb és újabb meglepetéseket okozott. Egryt is nagyon érdekelte a Vass festészetében bekövetkezett hihetetlen változás. Esténként gyakran gyűlt össze kis baráti kör Vassnál, — s ha francia vendégek jöttek Magyarországra (Éluard, Triolet, Aragon, Tzara), azok is felkeresték őt, s Vasséknál otthonos, meleg légkörrel találkoztak. Utolsó tíz évének festményei olyanok, hogy azokat ma is és mindenkor, — Párizsban vagy másutt nyugodtan ki lehet állítani. Művészete franciás, de nem epigon: vonzó, életteli, vérbeli festészet. A színek utólréhatetlen mestere volt a késői Vass Elemér, — munkáin semmi fáradtság nem érződik. Utolsó képén egy piros szín csattan, és elaludt mosolyogva... (*Dévényi Iván*)

***

In memoriam Gulácsy Lajos. Harminc éve halott, most ülné nyolcvanadik születésnapját. Tragikus torzó volt az élete s a huszadik század első felének nagy hontalanjai közül való volt, a Rilkéék, Kaffkák a Juhász Gyulák fajtájából, akiknek lába alól a századforduló hatalmas szellemi és technikai változása elsodorta a biztos talajt.

*Hadifogoly vagyok e nagy világon,
Hiába várom a szabadulásom.*

*Idegen arcok néznek, mint a kémek,
Mikor virággal és fűvel beszélnek.*

Igy ír Juhász Gyula, ki Gulácsynak fiatal korától barátja és sorstársa volt. Odon olasz városkák középkori hangulata ihlette Gulácsyt annak a képzeletbeli világnak megalkotására, amelybe menekült. Nakonxipánnak nevezte ezt a helyet. S miközben a Ferencváros utcáit rőtta és tűzfalak meg sötét lépcsőházak vették körül, ő Nakonxipán városában élt és épített különös álmokat. Az ottani lakókat, életük folyását írta meg kis képeken. Bálint Jenő írja róla: „Képei elkívánczosások egy álomvilágba. Álmokat, szent hóbortokat festett, az életet úgy, ahogy az visszhangzott lelkében.” A kortársak nem értették. Nem tudhatták, milyen viharok dúltak lelkében annak, aki ugyanakkor tündérorzágot alkotott, s sok tiszta égi mesét hagyott ránk. Nem vonzotta a nagyság: egy pillantás, egy labda a levegőben, egy illat, kis kolostor nagy kalapú pappal — s a szerzetes gyorsan átsiet az úton, hátul ciprusok. Egy lepke után kap a lány, meg kis emberke háromszögletű kalappal. Tündérvilág, ahol boszorkák is élnek meg furcsa koboldok, s valahol egy házban régóta lóg egy akasztott ember. Szörnyű rémképek, de talán el lehet bujni, a játékba menekülni. Gulácsy menekült, menekült lelkének abba a részébe, amelyik még

egészséges volt. Szívesen vett fel csuhát és nagyon szeretett volna szerzetes lenni, nem mintha annak lényegét értette volna, de vonzotta a környezet ismeretlen tisztasága és békéje. Amíg elmebaja el nem hatalmasodott, képzelőtehez menekült. Chesterton írja: „Labrakapott az a meggyőződés, hogy a képzelőtehetség, különösen a misztikus képzelőtehetség veszélyezteti a szellemi egyensúlyt. A képzelőerő nem táplálja az örültséget. Ami az örültséget táplálja éppen az értelem.” Gulácsy életműve világosan bizonyítja ezt. Nem a művészettel hasonlított meg, hanem a világgal, amelyet nem értett, és amely nem értette meg őt.

Költő volt a festők között. Barátai irodalmárok voltak, a kortárs festők nem nagyon fogadták be. Képeinek elbeszélő jellege és különös intimitása miatt sokan vádolták irodalmiassággal. Bizonyos mértékig érthető, hiszen a a huszadik század festészete inkább a monumentális felé hajlik, és közel volt a tizenkilencedik század a maga tömértelen zsánerekével. Ma már értékelni tudjuk művészetét, amelyről o maga vali legszebben egy *Klimt* kiállításról írott recenziójában, Klimtet említve, de önmagára gondolva: „...alakjai nem az életből vannak kiszakítva, nem is vizionikus képzelmények, vagy spiritualisztikus látományok. Egyszerűen festői vágyak nyernekk itt életet — egymásba fonódó amorfi alakzatok képeznek csodálatos összhangot, amelyből a hárfa síró zenéjét látjuk kisugározni... A zenét látjuk. A színek csillogó, dús, gazdag muzsikaja, amely belélopja érzetünkbe azt a csodálatos extázist, amelyet csak egy mai, intenzív kultúrelélet élő individuum tudhat élvezni, egy különös elragadtatást, amely nagyobb gyönyörűséget, nemesebb izgalmakat okoz, mint bármely más művészetnek kapcsolt élvezet. Szimbolumait maga teremti meg. Önmagában találta meg a titkot, érzékelhetővé tudta tenni a forma gazdag nyelven az érzékföltötteket.”

Sajnos a kor elhatalmasodott rajta és az örültek következetességével és kényszerével mindegyik képét, mit előtalált, átfestette, vízbefojtva benne a tündér világot. A vegső összeomlás előtt még egyszer elment Itáliába. Később mesélt róla a kávémerés tulajdonosa — Hamlet monológját szavalta különös tüzzel. Edesanyja utazott le érte és azután, majd tizenhárom évet töltött abban a csöndes bujai palotában. 1922-ben gyűjteményes kiállításán már nem ismerte fel saját képeit. 1932-ben halt meg, Juhász Gyula szép sorai beszéltek helyette:

*A legcsodálatosabb fényeket
Akartam festeni és elborult
Egész világom. No de én hiszem
Hogy valahol egyszer majd az leszek,
Aki akartam lenni. Egyelőre
Elszenvedem az életet. Csak azt
Sajnálom, amit megfesthettem volna:
A képeket. Egy egész végtelent.*

(S. K.)

ZENEI JEGYZETEK. (Bach: H-moll mise.) Johann Sebastian Bach életének legszebb, legderűsebb, legkiegyensúlyozottabb és legtermékenyebb esztendeit kétségkívül Kötheben töltötte el, a helyi zenekar élén, a köztudatban mégis a lipcsei évek emléke él, ezekről nevezték a Tamás templom karnagyának. Holott a felhőtlen derűt ebben az időben már ingerlékeny bosszankodás váltotta fel, sőt, a zeneirodalom őriása maholnap mosolyogni is elfelejtett, annál több mérges hangú beadványt és epés feliratot szerkesztett. Viszont tény, hogy a Tamás templomban szólalt meg a János- és Máté-passió és lipcsei tartózkodása alatt szerezte Bach az ezekkel felérő, sőt itt-ott még magasabbra szárnyaló h-moll misét is, a zeneirodalom mindmáig legrejtelmesebb és legnagyobb misekompozícióját.

A zenefilológia talán már soha nem döntheti el teljes bizonyossággal, a mise közvetlen indítékait: keletkezésének magyarázatát. A legismertebb és legkedveltebb feltevés szerint Bach III. Agost lengyel király koronázására szánta művét. Am rögtön felvetődhetik a kérdés: Hogyan fért volna a liturgia keretei között ez a méreteiben is hatalmas kompozíció? — Nyilván ahogy! Mások véleménye szerint Händel oratóriumainak ellenpárja lenne a h-

moll mise. Am Bach miséjének kezdetei minden bizonnyal Händel nagy oratóriumai elé datálhatók. Végül, a régebbi feltevések szerint, Bach amúgy a maga kedvére és vigaszára írta művét minduntalan új és új benyomásokkal építve tovább a kompozíciót. Ezt a feltételezést az a meggondolás is támogatni látszik, hogy a h-moll misét a lipcei apparátus minden bizonnyal nem adhatta elő. Igaz ugyan, hogy a lipcei miseszertartásokban sokat megőriztek a latin miseszövegből: Advent első vasárnapján a Kyriét adták elő, karácsonykor pedig a latin Glóriát. (Régen a karácsonyi ujjongás a zenében is visszhangzott: gondoljunk csak Buxtehude improvizációira, melyeket Händel is megcsodált vagy Velence zenei ünnepeire, nem is szólva pl. Domenico Scarlatti Karácsonyi kantátájáról, melyet 1714-ben készített a Vatikán megrendelésére. Bach előtt az ő példájuk is lebeghetett!) De, hogy a Bach-mise megfelelő tételeit előadták-e hasonló körülmények között, erről nem tudunk.

A mű megszólaltatójának mindenesetre döntenie kell a kínálkozó lehetőségek között. Nos, Tamás Alajos, a Kapisztrán kórus és zenekar élén a mű liturgikus értelmezését választotta. Felfogása szerint a kánon előtt megszólaló Sanctus a mise középponti része és egyben betetőzése. Ennek megfelelően építette fel az előadást: lélegzetvételnyi szünet nélkül — tehát a hallgatók figyelmé nem lankadhatott — haladt a csúcra — a maga választotta csúcra. Kissé háttérbe szorította ez a fajta értelmezés a Glória hatalmas tömbjét és táncos lüktetésű ujjongását, mindazonáltal jogosultnak és hitelesnek éreztük, hiszen nagyon sok újat hozott s nem egy rejtett szépséget bányászott elő. A karmester feladatát megkönnyítette a koncentráltan játszó zenekar s a kitűnő kórus, mely ezúttal a siker főrészese volt. Hosszú ideig nem felejtjük el a Crucifixus félelmetes mélységét és a csodálatos Hozsannát, amely úgy hangzott, mint egy diadalmas ünnep zenéje. Az ünnepi hangulatot csak fokozták a kitűnő szólisták: Gábor Artemisz, Barlai Zsuzsa, Réti József és Várhelyi Endre. Mindnyájan kitettek magukért, különösképpen azonban a szoprán és a tenor szóló remekelt.

(A Missa populi kiadásáról.) Az Ecclesia kiadó megbízásából a Zeneműkiadó két változatban is — egynemű karra, ill. népénekre, négyszólamú vegyeskarra orgonakisérettel — közrebocsájtotta Tamás Alajos Missa populi c. művének partitúráját. Amikor annak idején a mű első, latin változata megszületett, sokan érezték valamiféle visszalépésnek, megmagyarázhatatlan elfordulásnak Tamás Alajos eddigi életcéljától. A magyar szöveg születésének lázas napjaiban pedig inkább csodáltkuk a szerzőt, mint megértettük éjt nap-pallá tévő buzgólkodását. Most, az új Rituálé és a zsinat további várható reformjai fényesen igazolták a szerzőt. Tamás Alajos miséje — német testvérei után — az első olyan modern kompozíció, mely a nép nyelvén szólaltatja meg a teljes miseszöveget, az In principio missae kezdetű imádságtól egészen az In fine missae-ig. Nem térünk vissza a mű zenei elemzésére, de a Placeat tibi... kezdetű részt még egyszer fel kell idéznünk. Ez a részlet a XX. századi magyar egyházzenei irodalom kiemelkedő alkotása.

Érdemes, sőt szükséges azonban néhány szót szólni a latin miseszöveg magyar fordításáról, Tamás Alajosnak két rendkívüli nehézséggel kellett megbirkóznia: híven kellett visszaadnia a tételes igazságokat, prozódiailag pedig szótagszám szerint megkötötte őt a latin szövegre már korábban elkészült dallam. Itt-ott a hagyományhoz is alkalmazkodnia kellett: régies múlt idő használatával és összetett szerkezetekkel. A szerző képességeit dicséri, hogy nemcsak megbirkózott a feladattal, hanem néhol sikerült fordítói telitalálatai is akadnak.

(A Gewandhaus-zenekar vendégszerepléséről.) Egészen kivételes eseménynek számított a nagymúltú lipcei Gewandhaus zenekar vendégszereplése a Budapesti Zenei Hetek végefelé. Mendelssohn volt annak idején első és azóta is leghíresebb karmestere s az ő keze alatt mutatták be először a már-már elfeledett Bach-műveket. Kettős érdekessége is volt tehát annak a kamaraesztnek, melyen a zenekar válogatott tagjai Bach-műveiből adtak egy csokorralalót.

Öszintén megvallva csalódtunk. Ez lenne vajon a Bach-hagyomány? Ez a száraz, sokszor kínosan precíz, gyakran lélektelen előadásmód? — Aligha.

Sokkal valószínűbb, hogy a túlhaszolt motorika megölte a Brandenburgi versenyek „lelkét”, és az erőszakolt objektiválás éppen életszerűségtől fosztotta meg Bach zenéjét. Holott ezek a művek éppen a már említett életvidám kötheni idôszak termései! Jóformán egyetlen műben, a két hegedûre írt d-moll versenyműben bontakoztak ki teljesen a zenekar képességei. Itt egyszerűen kifényesedett a muzsika, végtelenné tárultak a határok és a hallgatók előtt egy tûnô pillanatra megjelent az igazi Bach. Egyetlen, tûnô pillanat azonban kevés... (Rónay László)

KÛTBAESETT ELET. Zsivalygó iskolásfiúk között igyekeztem kifelé a nézőtérrel, vidámak voltak és gondtalanok, a látottakból csupán az „izgalmakat” apercipiálták. Boldog ifjúság! Mit tudják ôk, hogy milyen a háború... Nem tudják, de ne is tudják meg soha! Igen, minden becsületes ember csak ezt gondolhatja, ezt kívánhatja. Erre utal végül ez a film is, ezt a tanulságot vonja le számunkra. Ez a szovjet alkotás, az *Iván gyermekkor*, méltán nyerte meg a Velencei Filmfesztivál nagydíját. A borzalmak vetíti elénk, az emberiségébôl kivetkezett embert mutatja be s mégis, mindemellett lírai is tud lenni, maradandó élményt nyújt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy hibátlan mestermű, ám olyan alkotás, ami éppen ezekkel a hibákkal együtt tetszik...

Iván még alig kamasznyi kisfiú, abban a korban van, amikor nyílik az értelem, amikor a gyermek felfedezi a teremtett világot. Minden fa, bokor, csillogó pókháló, fûttyós madár, surránó gyík csoda a számára. Legcsodálatosabb azonban az itató kútja, amelynek tûkrében nappal is látni lehet a csillagokat. Mesevilág, megvalósult álom, tág tér a határtalan képzelet számára, egyszerre tárja ki az eget, a magasságot és a méretlen mélységet. Ide vágyik a kisfiú, édesanyja kacagva ereszti le a veder kötelén. Már-már tapintható közelségben van a titokzatos tûkör, amikor repülőgépzúgás hallik, rövid gépfegyversorozat csörren a csendbe, megszakad a kötél tartása s Iván riadtan csobban a jéghideg vízbe. Utána hiába kászolódik ki prüszkölve, hiába jut újra a felszínre, a gyermek örökre odalent marad, kutbaesett egy élet.

Ugyan mi más maradhatna ezek után az árva számára, mibe kapaszkodhatik még, ha már a szeretet kötele kicsusszant az édesanya halálba merevedô kezébôl? A hazaszeretet, a harc vállalása, résztérés a megtorlásból. A gyermekbôl egycsapásra felnôttet csinált az élet, a kegyetlen sors, a kérlelhetetlen háború. Barátja nincs, csupán bajtársa. Felderítôként mûködik a frontok mögött, ezernyi veszedelemmel dacolva, semmitôl sem félve. Az idôsebbek féltése, szánakozó sajnálata, kímélete vörös posztó a szemében. Senkinek sem engedelmeskedve futja be rövidke pályáját. Mert, hogy rövid lesz ez a pálya, az már szinte az elsô pillanattól kezdve sejtethetô. Ez az élet úgyszólván cél-talanná, értelmetlenné vált s így nincs, nem is lehet egyéb jövôje a halálnál. Ha túlélné a vérzivatar, örök életére keserû ember lenne, aki nem találná helyét a társadalomban, hiszen elvesztette múltját, a gyermekkort.

Iván a megtestesült számonkérés, az eleven memento. Szinte lépten-nyomon lelkébe ivódik a háború minden borzalma... Az emberség gyôzelméért harcol az embertelenség közepette. Kiégett, rommálótt falvakon vezet át útja, ahol az úszkôs omladékok között csupán tébolyodott emberroncok imbolyognak; szállása, ahol két vállalkozása közti pihenôjét tölti, náciaktól visszafoglalt kínzókamra — itt is csak lemészárolt ártatlanok kísértetei úzik el szemérel az álmot; a folyóparton megcsönkített, foszló hullák néznek vele farkasszemet. Micsoda szörnyûséges emlékeket vinne magával a férfikorba, a kinyíló ifjúságba, ha mindezt túlélné?...

Es a halála, lélektanilag, logikailag bármennyire elôkészített is, mégis megrázó. Partizánként esik a németek fogságába, tudva, hogy milyen vég vár rá... Mindez csak Berlin elfoglalása után derül ki, amikor fôhadnagy bajtársabarátja megtalálja a kivégzettek listáját s köztük az ô fényképét. Hosszú börtönfolyosón pásztáz végig a kamera, minden cella ajtaja mögöl a megkínzottak jaja, halálhörgése ömlik a semmibe. A folyosó végében akasztófák állnak, a kötelek végén hurkokat himbál a huzat s a fôhadnagy arcán végigráng az iszonyat.

Kötéltôl kötélíg... ennyi egy rövidke emberélet tartalma. Micsoda szim-

bolum, micsoda irtózatossá erejű jelzés. Ha itt végződne a történet, akkor nem volna egyéb háborús grand guignolnál... ám a film alkotói többet akartak ennél nyújtani, túl szerettek volna mutatni a borzalmakon. Nos, ez maradéktalanul sikerült.

Ragyog a nap, gyermekek játszanak bujócskát a főnyes tengerpart sziklái között. Iván is köztük van, ő a hűnyő. Töprengve, komolykodva keresi elbújt pajtásait — épp oly töprengve, komolykodva, mint ahogy a háborúban az ellenséges állásokat kémlelte — mindaddig, amíg rá nem akad egy kislányra. Kézenragadja s együtt futnak a puha főnyesen, boldogan kacagva a fény felé... Ime, a kútbaesett élet, a vidám, boldog gyermekkor, ami osztályrésze lett volna, ha nem jön a háború.

Gyönyörű, lírai befejezés, megkönnyeztetni s amellet elgondolkoztatja a nézőt. Ez teszi ezt a filmet feledhetetlenné. Mi hát akkor az, ami nem sikerült benne? Sainos, csaknem mindaz, ami nem *közvetlenül* Ivánra vonatkozik. A baltársak. Mása, a szép felcsernő, kissé sematikus figurák, elnafoytak, élettelenek. A szerelmi motívum is erőltetett. Nagy hiba még, hogy sokszor szinte áll a cselekmény s a képek statikussá válnak. A belső konfliktusokat is inkább magyarázza a rendező, mint játszatja.

Tarkovszkij mégis nagyot alkotott, mert amikor Ivánra fordítja a felvevőgép lenséjét, akkor egyszerre megtelik a vászon étellel s minden hitelessé, szomorúan valószínűvé válik. A befejező jelenet pedig olyan líriaián szép, hogy minden félresikerültséget egycsapásra elfeledtet. Ennek köszönhető, hogy ez a darab hibáival együtt tetszik és végül is maradéktalan élményt képes nyújtani. (*Bittei Lajos*)

AZ ELFELEJTETT TELEGDI MIKLÓS. A XV. század végétől a XVIII. század második feléig terjedő időszak legérdekesebb íróegyéniségeit és legfontosabb irodalmi jelenségeit vizsgálja *Klaniczay Tibor* új tanulmánykötete a *Reneszánsz és barokk*. A szerző négy átfogó tanulmányban vázolja a korai magyar irodalom e fontos századainak általános képét és Pázmány tanulmányában — a marxista irodalomtörténetészek között elsőként — méltó helvet jelöl ki a nagy prédikátornak és írónak a magyar irodalomban.

A reformáció irodalmát tárgyaló részből hiányzik viszont a kor egyik legjelentősebb íróegyénisége: *Telegdi Miklós*. Pázmány Péterrel írván. Klaniczay mindössze néhány sorban méltatja Telegdi érdemeit, kiemelve mindenekelőtt Pázmány munkásságát előkészítő szerepét. De még ezekből a szükséges sorokból is kiténik Telegdi hatása nemcsak Pázmányra, hanem a kor egész katolikus irodalmára. Márpedig, ha ez így van, akkor vitathatatlan Telegdi jelentős hatása az egész későbbi magyar irodalomra, melynek ebben az időben a katolikus irodalom nem egészen lényegtelen része volt. Vegyük még ehhez hozzá azt a hatást, melyet a Telegdi által kezdeményezett katolikus-protestáns irodalmi vita irodalmunk fejlődésére gyakorolt és Telegdi Miklósról vitathatatlanul megállapítottuk, hogy nem tartozhatik azok közé, akiktől — mint például Dávid Ferenctől. — a „hatástalanság” indokával tagadja meg Klaniczay a méltatást.

Telegdi Miklós (1535—1586) jobbágy sorból emelkedett a pécsi püspöki székhöz és ehhez mindjárt hozzá kell tenni azt is, hogy élete végéig „jobbágy párti” maradt. A betöltetlen esztergomi érsekség vezetőjeként a magyar Katolikus Egyház feje volt és elindítója annak a folyamatnak, melyet ellenreformáció néven ismer a történelem. A protestantizmus elleni harcot kulturális (papnevelés, iskolák), és irodalmi téren vette fel. Három kötetes prédikációs könyve (Postillák), évszázadokon keresztül kedves olvasmánya volt a katolikusoknak; a nagy érdeklődésre jellemző, hogy Telegdi halála után, 1616-ban második kiadásban is megjelent. Pázmány nem csak ellenreformátorként, hanem írásművészként is felhasználta később Telegdi munkásságának eredményeit, aki irodalmunk egyik legelső tudatos nyelvemelője volt. Korában, melyre a „pongyola” stílus a jellemző, egyedülálló gondossággal fogalmazta meg mondanivalóját. Stílusának szabatossága és magyarsága feltétlenül felülmúlja a költőnek is kiváló Bornemisza Péterét, sőt nyelvi gazdagságban is versenyre kel vele.

De nézzük Klaniczay szempontjait, melyek azok a társadalmi-gazdasági tényezők, melyek Telegdi munkásságához a talajt előkészítették? Működése a „feudális reakció és a vele szövetkezett protestáns egyházak diadalmaskodásának idejére” (Klaniczay) esett. A tömegek, melyek megnyeréséért a reformátor frókkal Telegdi felvette a harcot, akkor már — különösen Felső-Magyarországon, — protestáns nagyurakkal álltak szemben. A jobbágy származású Telegdi, akinek életszínvonala nem múlta felül a korabeli átlag, magyar polgárét és gondolkodásmódja is jellegzetesen polgári (haladó) volt, ebben a harcban a szegények mellé állt. Prédikációs könyveiben a korai protestáns prédikátorok antifeudális hangján dörög „az kővérek urai ellen”. Nem jutott el a münzeri tanokig, mint a protestáns börtönben meghalt Dávid Ferenc, Bornemiszához és Heltaihoz hasonlóan ő is azon az állásponton volt, hogy a feudális urak megjavíthatók, megnevelhetők.

„Tanulják meg az urak, hogy szolgálkra gondot viseljenek” — követeli és azokat, akik nem hallgatnak rá, „a poklok kínjaival” fenyegeti meg. „Ingyen sem mondhatom, hogy szegény paraszt nép megint panaszkodhatik uralra” — írja másutt. Szeretné őket megvédeni, dehát a bírák is hamisak „a szegény népet ítélőszék elé vonják, sarcolják, uzsorázzák”; pedig Telegdi szerint „a bíró, a törvény tartozik téged (már mint a szegényt) a hatalmasok és gonoszok ellen megoltalmazni”. Bizonyára e gondolat jegyében működött bírói gyakorlatában és talán a szegénység oltalmazásának szándéka ösztökelte a törvények összegyűjtésének nagy, Mossóci Zakariással közösen végzett munkájára is.

Telegdi Miklós prédikációs könyvére, éppen úgy, mint nagy ellenfelének Bornemisza Péternek műveire, az ószövetségi példázatok gyakori használata jellemző. Szóról-szóra illik rá Klaniczaynak a protestáns prédikátorok munkáival kapcsolatos megállapítása, nevezetesen: „Az első prédikátorok a valóságból indultak ki, de a valóságban észlelt jelenségek közvetlen megfigyelésből származó művészi leírása helyett, megkeresték azokat az ószövetségi sémákat, melyek ráillettek az észlelt jelenségekre. A bibliai köntös lehetővé tette, elősegítette tehát a kor nagy kérdéseinek helyes frói megragadását...”

A reformáció második szakaszában, — állapítja meg Klaniczay — a humanista műveltség és a humanizmus által népszerűsített klasszikus kultúra elemei is kezdenek bevonulni a reformáció irodalmába. *Káldy* Györgytől *Rónay* Györgyig, Telegdi valamennyi életrajzírója egyetért abban, hogy humanista műveltsége átlagban felüli volt. Igaz ugyan, hogy az ő munkáiban kevesebb utalást találunk antik szerzőkre, mint Bornemiszáéban, akinek műveit *Borzák* István emelte ebből a szempontból *AZ ANTIKVITÁS XVI. SZÁZADI KEPE* című munkájában; de a nevek nagyjából megegyeznek az itt szereplőkével.

Telegdi Miklós egész életműve a polgári fejlődés ügyét mozgította elő. Munkássága a reformáció irodalmának szerves és egyáltalában nem jelentéktelen része. Irodalomtörténetírásunk kötelessége, hogy mellőzve azt a helytelen szemléletet, melynek tarthatatlanságára Klaniczay Tibor Pázmány tanulmányában rámutat, Telegdi Miklóst is — haladó voltának hangsúlyozásával, — az érdemeinek megfelelő helyre állítsa. (*Taxner Ernő*)

JEGYZETLAPOK. (Modernség, I.) Folyik a vita a modernségről. Olvasom S. M. nyilatkozatát; azt mondja: az a modern, ami divatos.

A kitűnő művészno bizonyára nem fog haragudni érte, ha szavaihoz némi kételkedő kommentárt fűzök.

Nem mindig az a modern, ami divatos, és nem mindig divatos az, ami modern. Egyébként eredetileg magának a szónak sincs semmi köze a divathoz; nem a divat, szokás jelentésű latin *mos* többől származik, nem is a francia *la mode*, német *die Mode* és magyar *módi* rokona; az „éppen most” jelentésű *modo* szóból képezték a *hodie-hodiernus*, azaz *ma-mai* mintájára; így lett a *modo*-ból *modernus*, a *most*-ból *mostani*. Mindez elég későn történt, a hatodik században; „a szó — írja Ernst Robert Curtius — egyike az utolsó örökségeknek, melyet a későlatin nyelv az újabb korokra hagyományozott”.

Mindez etimologizálás és filológia; de a tudóskodó bogarászás ezúttal — (vagy ezúttal is?) — szerencsésebben világít rá a dolog lényegére, mintha a divattal hozzuk kapcsolatba. Eszerint tehát az a modern, ami mai; művészetben az, ami a más tükrözi, megfelel a másnak, a ma lelkéből beszél és a mához szól, nem pedig a tegnapot rágja, másolja, majmolja tovább a mában.

Ez így rendkívül egyszerű volna, ha az volna a ma is. Csakhogy nem így van. A mában rengeteg tegnapi ember él; a tegnapi emberek tegnapi izlésükkel a tegnapi művészetért, illetve a tegnapi művészet mai másolataiért lelkesülnek. A ma it pedig elvetik, ki ingerülten, ki fitymálva, ki botránkozva.

A helyzetet aztán tovább bonyolítják egyes „modernekek”, akik tüntetve már nem is holnapiaknak, hanem holnaputániaknak hirdetik magukat, holott valójában csak tegnapelőttiek.

(*Modernség, II.*) Folyik a vita a modernségről. Körülbelül a világ kezdete óta. Az irodalomtörténet ezt úgy tartja nyilván, mint a régiek és újak csatáit.

A vitamódszerek változók. Az újak néha husángot ragadnak és agyonütik a régieket. Máskor, és ez a gyakoribb eset, a régiek belezik ki, zárják be, vagy dugják elmegyógyintézetbe az újakat.

Általában a harci eszközök fejlődése is lépést tart a technikai haladással. A kőbaltát fölváltotta a kard és a selyemzsinór; a nyílt nyers erőszak helyébe az intrika, a kiéheztetés és a rágalmazás csiszoltabb formái léptek. A francia régiek és újak vitájának egyik napirendi pontja például, a tizenhetedik század végén, Longinus rétor kommentálása örven az volt, vajon az újakat pártoló Charles Perrault bátyja, Claude Perrault a régieket pártoló Boileau betegségekben gyógyította-e, vagy gyilkolta, és mint építész, ellopta-e a királyi építőmester, Louis de Vau terveit, vagy sem. Mindez Longinus egy tanácsához kapcsolódik, mely szerint helyes, ha műveinkre nézve kikérjük barátaink véleményét. Jelentős fejlődés ahhoz képest, mikor a vitázó füttykössel berepesztette partnere fejét, vagy füttyentett egyet, mire a bokrok mögül előrohantak csatlói és ellenfelét rövid úton lemészárolták.

Még fejlettebb harci módszer elhíresztelni az újakról, hogy a társadalom fölforgatására, az államrend megdöntésére és az erkölcsök megsemmisítésére töreksszenek, tehát az emberiség érdekében hathatósan ki kell küszöbölni őket. Az érdeklődő bő dokumentációs anyagot találhat erre azokban a vitákban, melyek Ady és a Nyugat körül folytak. Az újak viszont időnkint azzal torolják meg a régihez ragaszkodóknak ezt a fondorlatát, hogy törvényerejű rendelettel kihirdetik, miszerint mindenki hülye, aki negyven, harmincöt, vagy harminc éves elmúlt. A korhatár az újak mindenkori vezérének életkorától függően változik.

Optimista jósök prognóza szerint közeledőben van az a korszak, amikor régiek és újak vitájában minden mellékszempont és kenyéririgység nélkül pusztán csak érv szegül szembe érvel, gondolat gondolattal, és nem fognak bizonyítani, csak a művek. A Spielbergeket és Bastille-okat ledöntik, a záptojásokat és csatabárdokat elássák; s lesz egy nagy máglya is, még egy utolsó máglya, nem könyveknek és csontoknak, hanem, hogy legyen hol hamuvá égetni a világ valamennyi husángját.

(*Modernség, III.*) „A kritikusok sajnos sokat ártnak azzal — mondja Kuznyecov — hogy megelégszenek a téma időszerűségének dicséretével és megbocsátják a formai gyöngeségeket. Ez pedig kényelmessé teszi az írókat, és miközben a világűr ostroma folyik, sokan még James Watt gőzgépeinél tartanak.”

Kuznyecov aztán Ehrenburgra hivatkozik, aki szerint „az az író, aki csak általánosan ismert igazságokat ismételtet, naplopó”; éppen ezért igen hasznos volna, ha az író időnkint megkérdezné magától, vajon nem naplopó-e.

De mit szóljunk az olyan kritikusokról, akik lehurrogják és meddő formalistának minősítik az írókat, ha nem akar naplopó lenni, tehát nem általánosan ismert igazságokat ismételtet, és amit mond, nem általánosan ismert formában fejezi ki?

Az író ne legyen kényelmes; de ne legyen kényelmes a kritikus se.

Időnkint ő is tartson önvizsgálatot. Hátha kiderül, hogy naplopó. (r. gy.)

Felelős kiadó: Saád Béla

7378-62. Főv. Nyomdaipari V. 5. — F. v.: Pege János.